Tarih İncelemeleri Dergisi
XL-2, 2025, 875-920
DOI: 10.18513/egetid.1796323

"CAMİ ALTINDA KİLİSE ARAMAK": MAKEDONYA'DAKİ BAZI OSMANLI CAMİLERİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR VE NETİCELERİ*

Eyüp KUL**

Öz

Makedonya, Balkanların etnik ve dinî çeşitliğe sahip küçük ülkelerinden biridir. Ülkedeki ağırlıklı nüfus Ortodoks Hristiyan mezhebine mensup olmakla birlikte ciddi bir Müslüman nüfus da bulunmaktadır. Bu çalışmada Üsküp Kalesi, Manastır Yeni Camii, Ohri Ali Paşa Camii, Pirlepe Çarşı Camii, Ustrumca Orta Camii ve İştib Hüsameddin Paşa Camii altında yer aldığı iddia edilen kilise ve arkeolojik kalıntıların varlığı iddiası ile camilerin onarımının engellenmesi, doğal olarak camilerin tamir edilip ibadete açılmalarına mani olunması üzerinde durulacaktır. Bu durum iki farklı dinî grup arasında tartışmayı da aşarak çatışmaya dönüşmüş haldedir. Bu konu izah edilirken camilerin yapıldıkları tarihten başlanılarak mevcut hallerinin verilmesi ile camilerin durumu ile ilgili siyasilerden yerel sakinlere kadar farklı cephedeki düşüncelerin aktarılmasını içermektedir. Ayrıca Osmanlı hoşgörü siyaseti temelinde günümüzdeki tartışma ve çatışmalar, geçmiş uygulama örnekleri üzerinden kıyas edilecektir. Böylece din ve çatışma ekseninde Balkanların küçük ülkesi Makedonya'da birlikte yaşama kültürü üzerindeki engellerin sağlıklı değerlendirilmesi için bir bakış açısı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Cami, Kilise, Makedonya, Balkanlar, Osmanlı Devleti*

Abstract

"Looking For Church Under Mosque":
Discussions and Results About Some Ottoman Mosques in Macedonia

Macedonia is one of the small countries of the Balkans with ethnic and religious diversity. Both Orthodox Christians and Muslims live in the country. This study will focus on the use of churches

---

* Bu çalışma "Makedonya'da Yer Alan Osmanlı Mimari Eserleri Örneğinde Din ve Çatışma" adı altında 8th International Symposium on Balkan History Studies (UBTAS) sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize.
E-posta: eyupkul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7143-3001.
(Makale Gönderim Tarihi: 03.10.2025 -Makale Kabul Tarihi: 28.12.2025).

and archaeological remains allegedly located under Skopje Castle, Bitola Yeni Mosque, Ohrid Ali Pasha Mosque, Prilep Charshi Mosque, Strumica Orta Mosque and Ishtib Hüsameddin Pasha Mosque and the alleged existence of churches and archaeological remains under them, as well as the obstruction of the restoration of mosques, which naturally prevents them from being repaired and opened for worship. While explaining this issue, the current situation of the mosques will be presented starting from the date they were built, and the views of different parties, from politicians to local residents, regarding the situation of the mosques will be conveyed. Additionally, the current debates and conflicts will be compared to past examples of Ottoman tolerance policies.
Keywords: *Mosque, Church, Macedonia, Balkans, Ottoman Empire*

Giriş

Medeniyetler, tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla birbirinden farklılık göstermektedir[1]. Aslında toplumları ve bireyleri bir amaç için harekete geçirme noktasında ilham kaynağı olan din[2], daima bütünleştirici bir işlev yerine getirmez[3]. Bunu daha geniş manada Batı ile İslam medeniyeti arasındaki 1300 senedir devam eden mücadelede de görmek mümkündür[4]. Dinin bu fonksiyonuna 19. yüzyılda milliyetçilik duygusu da eklenmiştir[5]. Zira dinin insanların zihinlerinde yaşadığı, sıklıkla milliyetçilik ve etnisite algılarıyla birleşerek üst ve alt grup kimliklerini etkilediği, bireylerin dini yaşamları boyunca çeşitli ihtiyaçlarını, isteklerini, içsel gerilimlerini ve çatışmalarını gidermek ya da karşılamak için kullanılabildiği bilinmektedir[6].

Özellikle ulus devlet inşasında ortak konu, din ve milliyetçilik arasındaki bağlantıdır[7]. Balkanlarda aynı etnik kökenden gelen toplulukların ulusal kimliğini belirleyen en önemli karakterlerden biri dinî aidiyettir. Dinî farklılıklar siyasi stratejiye dönüşerek aradaki düşmanlığı körüklediği gibi taraflar arasında ortak paydayı bulma ve barış içinde birlikte yaşama müzakerelerini de zorlaştırmaktadır[8]. Dolayısıyla bu olaylar, dinî merkezli başlamakla birlikte etnik temelli bir yaklaşıma dönüşmekte veyahut çatışmanın dinî yapıdan etnik bir eğilim göstermesine neden olmaktadır. Farklı etnik ve dinî gruplardan oluşan Makedonya'da da bu açıkça görülmektedir. Zira Makedonya'daki nüfus sayımı dahi bu farklılığın etkisi ile uzun yıllar yapılamamıştır. Nihayetinde 2021 yılında yapılan nüfus sayımı ülkedeki etnik ve dinî yapıyı ortaya koyan istatistikler sunmuştur. Bu sayıma göre ülke nüfusu 2.097.319 kişi olup bunlardan 1.137.030 kişi Makedon, 619.187 kişi Arnavut ve onları takip eden üçüncü etnik grup olan Türklerin nüfusu ise 83.443 kişidir. Sayıma katılanların tercihlerine göre ülkede 847.390 kişi Ortodoks, 590.878 kişi Müslüman, 6.746 kişi Katolik, 241.579 kişi Hristiyan, 1.313 kişi Protestan, 678 kişi Evangelist, 889 Evangelist-Methodist, 1.137 kişi Yahudi, 8.764 kişi

[1] Huntington 2020, s.25, 34.
[2] Volkan 1999, s.34.
[3] Volkan 2013, s.471.
[4] Huntington 2020, s.33.
[5] Volkan 1999, s.34.
[6] Volkan 2013, s.478.
[7] Karakasidou 2010, s.23, 106.
[8] Mandacı 2015, s.5958.

ateist olarak yazılmıştır. Yani ülke nüfusunun neredeyse yarısı Ortodoks, % 32,17'si (590.878 kişi) ise Müslüman'dır[9].

İşte bu etnik ve dinî çeşitlilik, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında tartışma ve çatışmaları beraberinde getirmektedir. Bu noktada temel çatışma ve tartışma konusu ise Osmanlı döneminde inşa edilen eserlerdir. Başta Makedonya'da yaşayan Türkler olmak üzere Müslümanlar, tamamen yıkılan Osmanlı eserlerini ihya etme talebinde bulunduğu gibi[10] dinî ve millî sembollere yapılan saldırılar[11], Pirlepe ve Manastır saat kulelerine haç takılması[12], Üsküp Aerodom'da 33 metre yüksekliğinde haç inşası[13], etnik kışkırtmalar[14] ve iç savaş nedeniyle camilere yapılan saldırılar[15] bu tartışmaları alevlendiren diğer hususlar olarak göze çarpmaktadır.

---

[9] Nufüs sayımı sırasında kişiye sunulan seçeneklere göre dinî tercihini belirtmektedir. O nedenle bazı yerlerde kişiler kendilerini Hristiyan bazı yerlerde ise Hristiyanlığın mezheplerine göre belirtmiştir. *Попис на населението домаќинствата и становите* 2021, s.1, 5, 94.

[10] Bu eserlerden en dikkat çekeni Üsküp'te Fatih Sultan Mehmed Köprüsü yanı başında yer alan Burmalı Camii ile ilgili tartışmalardır. Makedonya'daki Osmanlı dönemi tarihi eserlerin yıkılma sebepleri Aruç'a göre şunlardır;

a) 1913 sonrası Yugoslavya dönenimde yaşanan toplu göçler ve politikalar nedeniyle tarihi eserlerin sahipsiz kalması, zamanla kaybolmaya yüz tutması ve yıktırılmaları,

b) 1945 sonrasında Yugoslavya dönemimde resmi kurumlar tarafından hazırlanan imar planları neticesinde tarihi eserlerin ortadan kaldırılması,

c) Müslüman toplumun mimari eserlere sahip çıkmaması ve eski görünen bir kısım Osmanlı dönemi tarihi camileri yıkıp yerine modern camiler inşa etmeleri,

d) Makedonya Cumhuriyeti Tarihi Anıtlar Kurumu ile Makedonya İslam Birliği arasındaki çatışmaların tarihi eserlerin korunması ve kaybolması noktasında ilgisizlik ile çaresizlik arasında kalması,

e) Müslüman kesimi temsil eden siyasi partilerin tarihi eserlere sıcak bakmaması ve iktidarın politikaları nedeniyle tarihi eserlerin ortadan kalkmasına neden olması,

f) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çeşitli kurumları vasıtasıyla buradaki tarihi eserlere sahip çıkmalarının Makedon Devleti'nin iç işlerine karışma olarak algılanması nedeniyle uzayan süreçlerin eksikliğinin tarihi eserler üzerindeki olumsuz etkileri. Aruç 2015, s.335-337.

[11] 2001 yılındaki iç kriz devam ederken çıkan olaylarda Kalkandelen yakınlarında bulunan Leşok Manastırı'ndaki kilise de yakılmıştır. "Теропќстите ја кренаа во воздух црквата во Лешочкиот манастир", *Дневник*, 06.06.2016, https://time.mk/cw/4944b2ea05/index.html. Struga'ya bağlı Veçani kasabasında 2012 yılında düzenlenen festivalde türbanlı çıplak kadın resmi Arnavutlar tarafından Makedon bayrağının yakılmasına ve şehirdeki kilisenin kundaklanmasına neden olmuştur. Tuncer 2015, s.6026.

[12] Aruç 2015, s.302.

[13] Sinisa Jakov Marusic, "Одлуката за изградба на нов крст во Скопје ги налути муслиманите", *Balkan Insight*, 11 November 2013, https://balkaninsight.com/mk/2013/11/11/odlukata-za-izgradba-na-nov-krst-vo-skopje-gi-naluti-muslimanite/.

[14] Kul 2022, s.204.

[15] Aruç 2015, s.303.

Fotoğraf 1: Manastır Saat Kulesi[16]

Fotoğraf 2. Pirlepe Saat Kulesi[17]

Bu çalışmada Üsküp Kalesi içinde inşası yarım kalan kilise, Manastır Yeni Camii, Ohri Ali Paşa Camii, Pirlepe Çarşı Camii, Ustrumca Orta Camii ve İştib Hüsameddin Paşa Camii özelinde bir inceleme yapılmıştır. Bu camiler ile ilgili Makedonya'da yapılan tartışmalar, bu tartışmaların dinî ve etnik sorunlara dönüşümü, camilerin altında ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılar, ibadete açılma süreçleri veya müze olarak kullanıma sunulmaları gibi hususlar değerlendirilmiştir. Kısaca camilerin altında kilise veya tarihi yapılar bulunduğu gerekçesiyle büyük tartışmalara vesile olan ve Makedonya gündemini uzun süre meşgul eden/etmeye devam eden altı Osmanlı dönemi camisi incelenmiş ve Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı hoşgörü siyaseti çerçevesinde geçmiş ile günümüz arasındaki durum analiz edilmiştir.

1. Altlarında Kilise Olduğu Gerekçesiyle Tartışma Konusu Olan Osmanlı Camileri

1.1. Cami-Kilise Tartışması Odağında Üsküp Kalesi

Üsküp Kalesi surlarının üst yapısı, burçlar, üçgen payandalar, kuleler ve diğer yapıların Osmanlı zamanından kalmadır. 1689'da Avusturya işgali sırasında şehrin ateşe verilmesi nedeniyle hasar alan kale, 1700 yılında tamir edilmiştir. Diğer yandan kalede, 17. yüzyıl başlarında Baba Cafer Tekkesi adı altında kayıtlı bir tekkenin olduğu da tespit

[16] 30.12.1930 tarihli bu fotoğrafta Saat Kulesi'ndeki âlem gözükmektedir. *Државен Архив На Република Северна Македонија* (*DARSM*), Фонд:870, Кутија:7, 17/32-32.

[17] 30.05.1934 tarihli bu fotoğrafta Saat Kulesi'ndeki âlem gözükmektedir. *DARSM*, Фонд:870, Кутија:9, 46/109-110.

edilmiştir. Nitekim 1620 yılında Baba Cafer Türbesi'ne türbedar tayin edilmesinden Baba Cafer'in bu tarihten önce öldüğü, dış kalede yer alan mescitte imam olanların aynı zamanda Baba Cafer Türbesi'nde türbedarlık görevinde bulundukları ile ilgili çok sayıda atama kaydı bulunmaktadır. Üsküp Kalesi ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir krokide de türbe ve mescidin varlığını görmek mümkündür[18]. 1555 Üsküp depreminden etkilenen Üsküp Kalesi, yüzyıllar boyunca askeri amaçlar için kullanılmış ve 1952 yılından sonra ise bu askeri kışlalar müze, kültürel anıtları koruma enstitüsü gibi amaçlara hizmet etmiştir. Yine kale 1963 Üsküp depremi sonrasında ortak piknik alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Kalede ilk olarak 1953 yılında yapılan arkeolojik sondaj çalışmalarının ikincisi 1967 yılında, üçüncüsü ise 2007-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar sonucunda elde edilen bilgiler akademik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların makale konumuzla alakalı kısmı ise kaledeki kilisenin 6. yüzyılda Roma İmparatoru Justinianus Prima döneminde veya 10. yüzyıl ile ortaya çıkan Ortaçağ Üsküp kentinde 12-13. yüzyıllarda inşa edildiğidir[19].

Kilisenin varlığından ziyade yapım zamanı ile ilgili akademik tartışmalar bir yana kaledeki son kazı çalışması için devlet bütçesinden yaklaşık 4,6 milyon avro ayrılmıştır. Buna göre surlar için 1,5 milyon, Kilise Müzesi için 1,7 milyon, Osmanlı Müzesi için 600 bin, Prehistory Müzesi için 500 bin ve diğer masraflar için ise 300 bin euro harcanmasına karar verilmiştir[20]. Bu projenin en önemli noktasından biri Sırp Kralı Milutin (1282-1321) zamanında, Sveti Prokopiy Kilisesi ve Sveti Yovan Kristitel Manastırı'nın kalede yer aldığı varsayımı ile hareket edilmesidir. Yine Bogoroditsa Troeruçitsa Kilisesi'nin yıkılması ile Sveti Jovan Kristitel Manastırı'nın Üsküp Metropolitliği'nin merkezi olduğu ve bu kilisenin de 1688 yılında yıkıldığı iddiası öne sürülmüştür[21].

Projenin uygulama aşaması ise hiç de kolay olmamıştır. 2011 yılı bahar ayı başlarında kalede çıkan çatışmada biri polis olmak üzere yedi kişi yaralanmış, görgü tanıklarına göre olay, kaledeki kilise inşaata karşı çıkan Arnavutlar ile buna tepki gösteren Makedonların gerçekleştiği protesto sonrasında meydana gelmiştir. 11 Şubat günü Kültür Varlıklarını Koruma Kurumu Müdürü Pasko Kuzman'ın söz vermesine rağmen, kilise inşaatının durdurulmamasına kızan Çair Belediye Başkanı İzzet Mejditi, İçişleri Bakan Yardımcısı Buçi ve bazı bakanların da aralarında bulunduğu yaklaşık yüz kişi şantiyeden çıkan işçilerle karşı karşıya gelmiştir[22]. Nitekim bu hadise nedeniyle Üsküp Kalesi 2011 yılının Mart ayında ziyarete kapatılmıştır[23].

---

[18] İnbaşı ve Kul 2018, s.48-51, 110.

[19] Mitrevski 2016, s.17.

[20] Гоце Трпковски, "Наместо за историјата, Калето сведочи за битката од 2011 година", *Призма*, 17 Март 2021, https://prizma.mk/namesto-za-istorijata-kaleto-svedochi-za-bitkata-od-2011-godina/.

[21] "Трите средновековни цркви на Скопското Кале", *Историја*, 26 Април 2007, http://istoricar.blogspot.com/2007/04/blog-post_26.html.

[22] Sonya Kolçakova, "Бой с камъни между македонци и албанци", *news.bg*, 16.03.2016, https://news.bg/int-politics/boy-s-kamani-mezhdu-makedontsi-i-albantsi.html.

[23] "Üsküp Kalesi Ziyarete Açıldı", *Yeni Balkan Gazetesi*, 19-06-2013, https://yenibalkan.com/tr/makedonya/uskup-kalesi-ziyarete-acildi.

Radio Slobodna Evropa'nın haberine göre, protestoların olaya dönüşmesi Facebook grupları ve Arnavutların Razbudi grubu tarafından organize edilmiştir. Ayrıca YouTube'da yer alan videolar da olaylarda başat rol oynamıştır. Sosyal medyada yaşanan tartışmalar ve bu tartışmaların medyaya yansımaları, politikacıların demeçleri, etnik hoşgörüsüzlük, aslında nefret söylemini de aşmıştır. Binlerce üyesi bulunan Crkva na Kale, Музеј-црква на Кале, Kunder Kishes ne Kalan e Shkupit adlı gruplarda, Makedon ve Arnavut kullanıcılar birbirlerine küfür yağdırırken, Büyük Arnavutluk veya Büyük Makedonya çağrıları yapılmıştır. Hatta bu gruplar 2001 yılında Makedonya'da yaşanan ihtilafları içeren videoların paylaşıldığı ve etnik temizlik çağrısı yapılan gruplara dönüşmüştür. Üstelik bunu yapan kişilerin çoğu genç ve öğrenci idi[24].

Fotoğraf 3. Fatih Sultan Mehmed Köprüsü/Taşköprü ve Üsküp Kalesi, 31.12.1930[25]

2012 yılında Anadolu Ajansı'na konuşan Makedonya Kültürel Mirası Koruma Müdürü Pasko Kuzman, Osmanlı Müzesi projesini, finansmanında bir sorun yaşanmaması halinde dört ay gibi kısa bir sürede tamamlamayı hedeflediklerini, diğer faaliyetlerle birlikte normal koşullarda projenin tamamını gelecek yılın ortalarında hayata

[24] Виктор Дано, "Друштвената омраза и инцидентот на Кале", 14 Февруари 2011, https://it.mk/drushtvenata-omraza-i-incidentot-na-kale. 2011'de YouTube'da yayınlanan "Тргни це од каде" başlıklı bir şarkı 300 bine yakın izlendiği gibi bine yakın yorumlarda karşılıklı nefret söylemleri dile getirilmişti. Bu şarkının "Тука нема цркви има чамија хеј" (Burada kilise yok, cami var hey) adlı kısmı şarkının en olumlu cümleleri idi.

[25] *DARSM*, Фонд:870, Кутија:10, 94/107-107.

geçirmeyi düşündüklerini belirtmişti[26]. Ancak bu sözlerin fiiliyata dönüşmesi beklendiği gibi olmamıştı. Olayların yaşandığı zaman zarfında kalede dinî bir bina inşa edilmeyeceği ile ilgili açıklamalar söz konusu ise de durum aksi istikamette gelişmişti. Projede 2013 yılında yeni bir karar daha alınmıştı. Buna göre Kültür Varlıklarını Koruma İdaresi Başkanlığı, yürütülen faaliyetlere ek olarak minaresi olmayan bir mescit ile üzerinde haç olmayan bir kilisenin yapılması noktasında anlaşmaya varıldığını açıklamış[27] ve bu anlaşma neticesinde kale 2013 yılında yeniden ziyarete açılmıştı[28].

Ancak aradan geçen yıllara rağmen, kaledeki inşaatların büyük kısmı bitirilememiştir. 2021 yılında bir habere göre girişin yanında yer alan taş ve bronz çağlara ait buluntuların sergileneceği müze ile Osmanlı dönemini ihtiva eden müze hazır hale getirilmiştir. Kale içinde yapımı planlanan kilise ise 1.7 milyon Avro harcanmasına rağmen yarım kalmış, eski kule üzerine yapılan kuleli duvar ise ziyaretçilerin hizmetine sunulmuştur[29]. Mescit ile ilgili ise bir çalışma yürütülmemiş, kale bakımsız bir halde turizme açılmıştır.

1.2. Manastır Yeni Camii

Kadı Mahmud Efendi, Mahmud Efendi ya da Nal Camii, Manastır'da Yeni Camii olarak bilinmektedir. Kadı Mahmud tarafından 966 (1558-1559) yılında inşa edilmiş[30] ve etrafında bulunan gayrimenkuller de camiye vakfedilmiştir. Cami, Osmanlı'nın bölgeyi kaybetmesinden sonra, 1943 yılına kadar ibadete açık kalmış ve 1950'den sonra sanat galerisi olarak kullanılmıştır[31].

Krum Tomoski, Manastır'daki Sungur Çavuş Camii altındaki temellerin Sveti Spas Kilisesi'ne ait olabileceğini varsaydığı gibi Manastır'da Osmanlı öncesinde çok sayıda kilise ve manastır olduğunu ama bu eserlerin Türklerin bölgeyi istilası ile yıkılmış olabileceğini ifade etmektedir[32]. Öyle ki Yeni Camii'nin altında 1553 yılı öncesine ait eski bir cami kalıntısı ile 7., 11. ve 13-14. yüzyıllara tarihlenen üç kilisenin temelleri olduğu iddia edilmektedir[33]. Bu kiliselerden biri, Manastır merkezdeki en büyük kilise olan Sveti Gjorgji Kilisesi idi. Bu kilisenin 11. yüzyılda Çar Samoil'in oğlu Gavril Radomir'in Manastır'da yaşadığı dönemde piskoposluk merkezi olarak kullanıldığı belirtilmekteydi. Öte yandan Manastır'ın yaşlılarının camiye Nal Camisi/Потковица

[26] Mürteza Sulooca, "Üsküp Kalesi Osmanlı İle Buluşacak", *Anadolu Ajansı*, 27.09.2012, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/uskup-kalesi-osmanli-ile-bulusacak/332157.

[27] "На Кале се гради црква, музеј и мевџит", *Нова*, 7 Март 2013, https://novatv.mk/na-kale-se-gradi-crkva-muzej-i-mevdjit/.

[28] "Üsküp Kalesi Ziyarete Açıldı", *Yeni Balkan Gazetesi*, 19-06-2013, https://yenibalkan.com/tr/makedonya/uskup-kalesi-ziyarete-acildi .

[29] Гоце Трпковски, "Наместо за историјата, Калето сведочи за битката од 2011 година", *Призма*, 17 Март 2021, https://prizma.mk/namesto-za-istorijata-kaleto-svedochi-za-bitkata-od-2011-godina/.

[30] Томовски 2000, s.184.

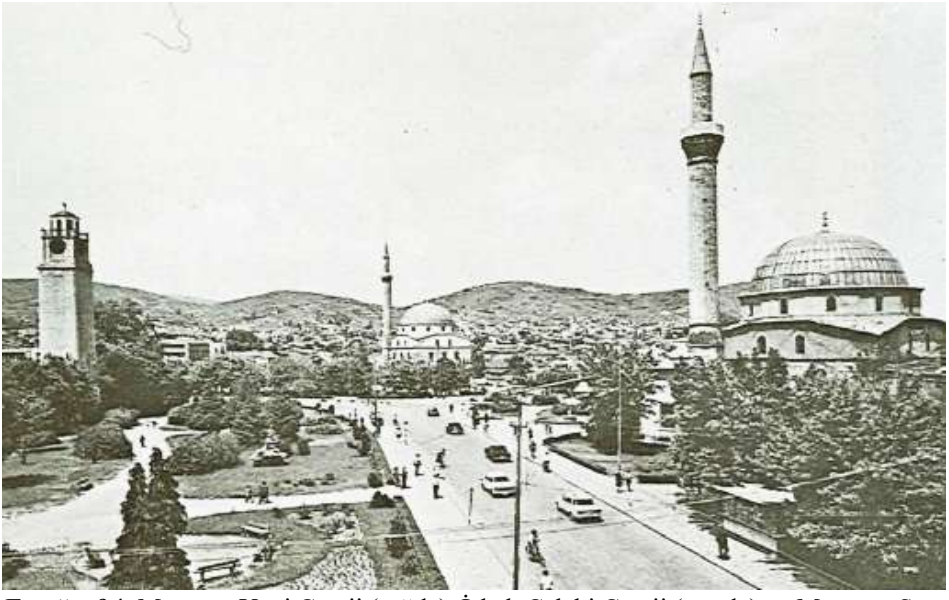
[31] Civelek 2021, s.55.

[32] Томовски 2000, s.177.

[33] Михајловски 2009, s.187.

Џамија adını verdikleri ve bunun sebebinin Sveti Gjorgji Kilisesi'nin at nalı ile süslenmesi ile ilgili olduğu[34] iddiaları da ortaya atılmıştır.

Bu iddialar üzerine Yeni Camii'de ilk arkeolojik kazılar Tome Yanakievski liderliğinde "Localization of Medieval Bitola" adlı proje ile başlatılmıştı[35]. Bu projenin bir devamı niteliğinde 2004-2010 yılları arasında Arkeolog Gordana Filipovska-Lazarovska başkanlığında Yeni Camii ve etrafında kazı çalışması yürütülmüş ve bununla ilgili bir rapor hazırlanmıştı. Buna göre cami altında dört bazilika ile daha eski bir cami yapısı vardı. 2003-2005 yılları arasındaki ilk kazı çalışması sırasında bu noktadaki en eski bina tespit edildiği gibi 2008 yılında ise bir ortaçağ duvarı keşfedilmişti. 2010 yılında ise bir sunak alanı ortaya çıkarılmış ve böylece kilisenin boyutlarının düşünülenin aksine çok daha büyük olduğu ifade edilmişti[36].

Fotoğraf 4. Manastır Yeni Camii (sağda), İshak Çelebi Camii (ortada) ve Manastır Saat Kulesi[37].

Bu yapılan çalışmaların üçüncü aşaması ise 2017'de tamamlanması öngörülen Yeni Camii'nin bir sanat galerisine dönüştürülmesiydi. Bu son aşamadaki çalışmalar ise Makedonya Kültür Bakanlığı'nın desteği ve Manastır Milli Kurumu Müzesi ile Kültürel

[34] Жанета Здравковска, "Под реставрираната Јени Џамија се појави и Свети Ѓорѓи во Битола", *Сакам да кажам за џлободоумни*, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/pod-restavriranata-jeni-dhamija-se-pojavi-sveti-gorgi-vo-bitola/.

[35] Стојкоски 2017, s.122.

[36] Mihajlovski ve diğerleri 2019, s.257-258.

[37] Ayverdi 2000, s.163.

Mirasın Korunması Müdürlüğü ortaklığında yürütülmüştü. Manastır Müftüsü Plumi Veliu, caminin sanat galerisine dönüştürülmesi çalışmalarına tamamen karşı olduklarını, caminin altında kazı çalışması yapılarak kiliseye ait temele ulaşıldığı söylentisi üzerinden böyle bir girişimin başlatıldığını, Makedonya'da açtıkları dava sonucunda caminin iade edilmediğini ve bunun üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurduklarını ancak buradan da olumlu sonuç beklemediklerini belirtmişti. Veliu, Başbakan Nikola Gruevski, Kültürel Mirasın Korunması Müdürlüğüyle müfettişlere konuyla ilgili başvuruda bulunduklarını ve projenin yasa dışı olduğunu sözlerine ilave etmişti. Makedonya'daki birçok caminin kilise temelleri üzerine kurulduğu söylenerek benzer çalışmaların yürütülmek istendiğini söyleyen Veliu, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin katkısını bekliyoruz. Türkiye bu konuyla ilgilenmeli, çünkü Yeni Camii zaten ecdadımızın mirasıdır ve bunu hiçbir hakkı olmayanlara yedirmeyiz"* ifadelerini kullanmıştı. Veliu, Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü yıllarda kilise yıkıp üstüne cami inşa etmek gibi bir durumun olmadığını, *"500 yıllık bir tarihi, medeniyeti, Yeni Camii'de yapılanlara tamamen barbar olarak göstermek istiyorlar. Buna izin veremeyiz. İslam Birliği olarak, siyasiler olarak, Türkiye Cumhuriyeti olarak bu duruma sessiz kalmamalıyız"* şeklinde yeniden mahkemeye başvurarak caminin kendilerine iadesine çalışacaklarını sözlerine eklemişti[38]. Müftü Veliu'nun görüşlerinde haklı olduğu 2015 yılında Build adlı bir Makedon forum sitesinde Kultuzin adlı kullanıcı tarafından dile getirilen *"Keşke kilisenin temelleri bir kaide üzerinde olduğu gibi kazılıp korunabilse de caminin kiliselerin üzerine inşa edildiği açıkça görülebilse. Bunun ziyaretçiler için oldukça çekici olacağını düşünüyorum."*[39] sözlerinden de anlaşılmaktadır.

Cami ile ilgili açıklamalar ve tartışmalar, 2015 yılı baharında caminin dış cephesine, kimliği belirsiz kişiler tarafından *"Чиста Македонија/Temiz Makedonya"* yazısının yazılmasına neden olmuştu. Üstelik yazı, Kiril harfleriyle yazılmasına rağmen Makedonca yerine Bulgarca harfleri içeriyordu[40]. Bu çirkin saldırı yanında İslam Dini Birliği'nin itirazları dikkate alınmayarak aynı yılın sonbaharında restorasyon çalışmaları başlatılmıştı. Buna tepki gösteren İslam Dini Birliği Başkanı Süleyman Recepi, Manastır Müzesi'nin restorasyon çalışmalarında tecrübesiz olduğunu, yasal olarak caminin İslam Dini Birliği'ne ait bulunduğunu, bu nedenle kendilerinden izin alınmadan camiye tek bir çivi bile çakılamayacağını, caminin kendilerine iade edilmesini, ibadethane olarak hizmete açılmasını istediklerini ve camiden asla vazgeçmeyeceklerini açıklamıştı[41].

---

[38] "Yeni Cami'de "Sanat Galerisi" Restorasyonu Devam Ediyor", *Yeni Balkan Gazetesi*, 30.11.2015, https://yenibalkan.com/tr/gundem/yeni-camide-sanat-galerisi-restorasyonu-devam-ediyor.

[39] "Реставрација на Јени џамија во Битола", *build.mk*, 11 December 2015, http://www.build.mk/forum/forum_posts.asp?TID=3240.

[40] "Manastır'daki Yeni Cami'ye Çirkin Saldırı," *Yeni Balkan Gazetesi*, 31.01.2015, https://www.yenibalkan.com/haber/manastirdaki-yeni-camiye-cirkin-saldiri-3710.html.

[41] "Recepi'den Manastır'daki Yeni Camiyle İlgili Açıklama", *Yeni Balkan Gazetesi*, 08.12.2015, https://www.yenibalkan.com/haber/recepiden-manastirdaki-yeni-camiyle-ilgili-aciklama-5431.html.

Cami ile ilgili diğer bir tartışma konusu ise restorasyon çalışmaları sırasında cami önünde yer alan çeşmenin yeniden inşasına karar verilmesi ile patlak vermişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün çok sevdiği *"Manastır'ın ortasında var bir çeşme, aman çeşme canım çeşme"* adlı Rumeli türküsüne de konu olan çeşme ve havuz, çalışma sırasında tahrip olmuştu. Manastır ahalisi nezdinde rahatsızlığa neden olan bu durum üzerine Bitola (Manastır) Belediyesi, çeşme ve havuzun aslına uygun olarak inşa edileceğine dair bir duyuru yayınlamak zorunda kalmıştı[42].

18 Nisan 2021 tarihinde Manastır'a giden Kültür Bakanı Irena Stefoska, Belediye Başkanı Nataşa Petrovska ve diğer heyet üyeleri Yeni Camii de ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştu. Bakan Petrovska, camide yapılan kazı çalışmaları sonrasında bulunan eserlerin korunması, restore edilmesinin turizm potansiyelinin artırılmasına ve belediyenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacağını söylemişti. Petrovska, cami ve kilise kalıntılarının Manastır gibi tüm etnik grupların birlikte yaşadığı bir yer olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer olduğunu da vurgulamıştı[43]. Bu açıklamadan da caminin ibadethane olarak açılmasının düşünülmediği anlaşılmaktadır. Zira cami içinde yapılan temel kazıları sonrasında, kalıntıların da görülebileceği şekilde bir cam zemin cami içine yerleştirilmişti[44]. Nihayetinde Yeni Camii, Müslümanların tepkilerine rağmen 21 Kasım 2024 tarihinde gece vakti Manastır Müzesi tarafından "Hristiyan-Müslüman Kültür Mirası Müzesi" olarak hizmete açılmıştı. Törene Manastır Belediye Başkanı Toni Konyanoski ile Dini Birlikler ve Gruplar Komisyon Başkanı Olivera Traykovska da katılmıştı. Bu gelişme üzerine Makedonya İslam Dini Birliği, Başbakan Hristiyan Mitskovski, Başbakan Yardımcısı İzzet Meciti, Kültür Bakanı Zoran Lutkov, Manastır Müzesi ve diplomatik temsilciliklere gönderdiği yazı ile İslam Birliği'ne danışılmadan böyle bir kararın alınmasının kabul edilir bir olay olmadığı iletmişti[45].

Açılışa siyasetçiler başta olmak üzere farklı çevrelerden ciddi tepkiler verilmişti. Bu tepkilerden biri de Eski Makedonya Anayasa Mahkemesi Başkanı ve Makedonya Türkleri Hak ve Demokrasi-Avrupa Cephesi Milletvekili Salih Murat idi. Salih Murat, caminin müze olması kararının Anayasanın din ve ibadet özgürlüğünü güvence altına alan maddelerine, kültürel mirası koruma yasalarına, uluslararası din özgürlüğü sözleşmelerine, Makedonya'nın çok kültürlü yapısına ve hoşgörü geleneğine aykırı

---

[42] Ж. Здравковска, "Општина Битола ќе направи постар и поубав шадрван, симболот на градот се реконструира", *сакам да кажам за џлободоумни*, 21 Септември 2017, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/opshtina-bitola-ke-napravi-postar-poubav-shadrvan-simbolot-na-gradot-se-rekonstruira/.

[43] "Ислахането под привремена заштита, Општина Битола ќе обезбеди пари за заштита и застаклување на археолошките наоди пред Јени џамија", *Bitolanews*, 18 Април 2021, https://www.bitolanews.mk/2021/04/18/ислахането-под-привремена-заштита-оп/.

[44] Ж. Здравковска, "Под реставрираната Јени Џамија се појави и „Свети Ѓорѓи" Во Битола", *сакам да кажам за џлободоумни*, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/pod-restavriranata-jeni-dhamija-se-pojavi-sveti-gorgi-vo-bitola/.

[45] "Manastır'da Yeni Camii Hristiyan-Müslüman Kültür Mirası Müzesi olarak hizmete verildi", *Yeni Balkan Gazetesi*, 22.11.2014, https://www.yenibalkan.com/haber/manastirda-yeni-cami-hristiyan-musluman-kultur-mirasi-muzesi-olarak-hizmete-verildi-33999.html.

olduğunu açıklamış ve bu keyfi ve hukuk dışı kararı şiddetle kınamıştı[46]. Konuyla ilgili Türkiye Cumhuriyeti Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı Abdullah Eren de Makedonya makamlarının alınan karardan bir an önce dönmesini ve Yeni Camii'nin Müslümanlara tahsis edilmesi gerektiğini içeren bir açıklama yapmıştı[47]. Bir dönem Kültür Bakanlığı Müsteşarı görevinde de bulunan sanat tarihçisi Dr. Behicüddin Şehabi de konuyla ilgili uzun bir yazı kaleme almıştı. Şehabi, açıklamasında *"Temellerin başka bir dini inanca ait oldukları ispat edilse dahi, kültür mirasının korunması ile ilgili Avrupa sözleşmeleri ve talimatlarında belirtilen hükümlere göre, esas olarak mevcut kültür eseri sıfatı muhafaza edilmelidir ki bu durumda Yeni Camii ancak bir İslam kültür eseri sıfatını taşımaktadır. Benzer hükümler UNESCO'nun kanunlarında da mevcuttur."*[48] şeklinde yapılan açılışa tepki göstermişti. Bütün bu tepkilere rağmen caminin aslî işlevini kazanması sağlanamamıştır.

1.1.1. "Ohri'nin Yeni Simgesi" Tartışmaları Gölgesinde Ali Paşa Camii ve Minaresi

Ohri ve Ohri Gölü, 1979 ve 1980 yıllarında alınan kararla doğal, kültürel ve tarihi alanları içerecek şekilde UNESCO dünya mirası listesine girmiştir[49]. Şehirdeki en önemli tarihi yapılarının bulunduğu kısımlardan biri de Ohri Çarşısı'dır. Ali Paşa Camii de bu çarşı içinde, Ohri İskelesi'nden Çınar Meydanı'na doğru uzanan ana cadde üzerinde adeta çarşı dükkânları ile bütünleşmiş tarihi bir eserdir.

Ali Paşa Camii'nin banisi ve yapım tarihi hususunda farklı görüşler bulunmakta olup bu husus tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Bununla birlikte caminin minaresi Balkan Savaşları sırasında Ohri'nin Sırp-Karadağ ordusu tarafından işgali sonrasında yıkılmış[50] ve minare 107 yıl boyunca yıkık durumda kalmıştır. Caminin yıkık bulunan 32.5 m yüksekliğindeki minaresinin yeniden inşası ve caminin iç ve dışının aslına uygun olarak yapımı için Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Makedonya İslam

---

[46] "Yeni Caminin Müzeye Dönüştürtülmesine Tepkiler Büyüyor", *Yeni Balkan Gazetesi*, 22.11.2024, https://www.yenibalkan.com/haber/yeni-caminin-muzeye-donusturtulmesine-tepkiler-buyuyor-34000.html.

[47] "YTB Başkanı Eren Manastır'daki Yeni Cami'nin Müze Olarak Hizmete Açılmasına Tepki Gösterdi", 23 Kasım 2024, https://ytb.gov.tr/haberler/ytb-baskani-eren-manastirdaki-yeni-caminin-muze-olarak-hizmete-acilmasina-tepki-gosterdi.

[48] Behicüddin Şehabi, "Manastır Yeni Camii ile İlgili Son Gelişmeler", *Time Balkan*, 30 November 2024, https://timebalkan.com/manastir-yeni-camii-ile-ilgili-son-gelismeler/.

[49] "Natural and Cultural Heritage of the Ohrid region-UNESCO World Heritage Centre", https://whc.unesco.org/en/list/99/.

[50] Semavi Eyice, bir halk rivayetine dayanarak caminin diğer bir adının Süleyman Paşa olduğundan bahseder. Kurt ve Alaydın'ın ortak çalışmasında, caminin 1573 yılında Süleyman Paşa tarafından yaptırıldığı ve 1823 yılında Belgrad Veziri Ali Paşa tarafından onarıldığı, bu yüzden de onun adıyla anıldığı ifade edilmektedir. Fakat 1583 yılı vakıf kayıtlarında Süleyman Paşa Camii'nin ismi geçmez ve Evliya Çelebi de cami ile ilgili bir bilgi vermez. Ekrem Hakkı Ayverdi, caminin vakfiyesi ve tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi vermezken sadece mimari özelliklerinden bahseder. Çetiner 2025, s.91.

Dini Birliği arasında 1 Nisan 2015 tarihinde bir protokol imzalanmıştır[51]. Ancak bu protokol Ohri'de büyük tartışmaları beraberinde getirmiş, şehirdeki bazı gayrimüslim gruplar, bu yükseklikte yapılması planlanan minareden rahatsızlıklarını dile getirmiş ve bu yükseklikte bir minarenin şehrin Hristiyan dokusuna zarar vereceğini iddia etmiştir[52]. Bu tepkinin öncülüğünü ve minarenin yapımının engellenmesi çabasını ise Ohri'de bulunan Sovest Derneği üyeleri çekmiştir.

Fotoğraf 5. Ohri Ali Paşa Camii Yan Cephesi, Son Cemaat Yeri ve Kasnakları[53]

Sovest Derneği, 32 metre yüksekliğinde olması beklenen ve şehir merkezindeki en baskın yapı olacak bir minarenin Ohri'nin siluetini ve imajını değiştireceğini açıklamıştı. Dernek üyeleri yapılmak istenilen şeyin açık olduğunu ama şimdi bu konuda geniş bir açıklamaya girmeyeceklerini, sadece Ohri'den vazgeçmediklerinin bilinmesini istediklerini belirtmişlerdi. Dernek üyelerin Ohri'nin Sveti Kliment ve Naum, Prliçev, Uzunov ve Patçev'in şehri olduğu ve şair yazar Gligor Prliçev'in *"Yüzüm aziz (gibi), kalbim kurt gibi"* sözlerinin bugün hala daha Ohri halkı için geçerli olduğuna inanmak

[51] "Ohri Ali Paşa Camii'nin Restorasyonu Tamamlanıp İbadete Açıldı", *T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 4.12.2019, https://www.vgm.gov.tr/haberler/ohri-ali-pasa-camiinin-restorasyonu-tamamlanip-ibadete.

[52] Cihat Arpacık, "Önce Hristiyanlarla Müslümanları karşı karşıya getiren tarihi cami şimdi Arnavutlar ile Türkler arasında sorun çıkardı", *Independent Türkçe*, 25 Kasım 2019, https://www.indyturk.com/node/95841/dünya/önce-hristiyanlarla-müslümanları-karşı-karşıya-getiren-tarihi-cami-şimdi-arnavutlar.

[53] Ayverdi 2000, s.173.

istedikleri şeklinde duruma tepki göstermişlerdi. Yani işin hal yollu değil de başka mecralara kayma ihtimalini vurgulanmıştı. Dahası dernek üyeleri tüm mimarlara da bir çağrıda bulunarak mimari, estetik, kültürel, sosyal veya başka bir açıdan bakıldığında Ohri'nin böyle bir yapıya ihtiyacı olup olmadığını açıklamalarını istemiş ve minarenin burada yeri olmadığına inandıklarını dile getirmişlerdi[54].

Dernek üyeleri, Mayıs 2017'de başlatılan inşaat faaliyetlerinin ilgili kurumlardan gerekli izinler alınmadan yapıldığı gerekçesiyle itiraz etmiş ve aynı yılın Kasım ayında bir protesto düzenlemişlerdi[55]. İslam Dini Birliği Başkanı Süleyman Recepi de Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada restorasyona başlamadan önce ilgili kurumlarla gerekli istişareleri gerçekleştirdiklerini ve kurum olarak dinî yapılarla ilgili taviz vermeyeceklerini vurgulamıştı. Ohri Kültürel Eserleri Koruma Enstitüsü ve Müzesi Eski Müdürü Tanya Paskali Buntaşeska ise Sovest'in iddialarını reddederek çalışmaların gerekli tüm izinler dâhilinde gerçekleştiğini belirtmişti. Bu protestolar ve iddialar üzerine dönemin Makedonya Kültür Bakanı Robert Alagyozovski, Ohri'de düzenlediği basın toplantısında caminin yapımına bir ara verildiğini açıklamıştı. Kültür bakanı, kültürel tarihi anıtların restorasyonuna karşı olmadıklarını, bunun yasal prosedür ile yapılmasını istediklerini, din özgürlüğünün Anayasa ile güvence altına alındığını ancak maalesef bu tür konuların dinler ve etnik yapılar arasında gerginliklerin ortaya çıkması için istismar edildiğini, kültürel mirasın insanları birbirlerine yaklaştıran ortak zenginlik olarak görmek istediklerini ifade etmişti[56].

Bir tartışma programında da konu gündeme gelmişti. Sovest Derneği Başkanı Mikhail Trendafilov, Ali Paşa Camii'nin korunmasının kendilerine rahatsızlık vermediğini ancak orada bir kilisenin bulunduğuna dair haberlerin var olduğunu, bu konunun daha fazla araştırılması gerektiğini söylemişti. Trendafilov, sadece camide çalışma yapılmadığını, iş makinaları ile çalışılmasından her şeyin mahvolduğunu ve minare için yeni bir ayrıntılı bir şehir planının henüz kabul edilmediğini sözlerine ilave etmişti[57]. Dernek başkanının iddiasına göre, caminin bulunduğu sahada antik bir mezarlık, Roma binaları ve daha sonra Sveti Nicholas Kilisesi bulunuyordu. Diğer

---

[54] "Здружение на граѓани „Совест"-Охрид: на старото охридско градско јадро не му треба минаре високо 32 метри", *Публицитет*, 20 Ноември 2017, https://publicitet.mk/zdruzhenie-na-gragjani-sovest-ohrid-na-staroto-ohridsko-gradsko-jadro-ne-mu-treba-minare-visoko-32-metri/.

[55] "Здружение на Граѓани "Совест"-Охрид: На Старото охридско градско јадро не му треба минаре високо 32 метри", *Публицитет*, 20 Ноември 2017, https://publicitet.mk/zdruzhenie-na-gragjani-sovest-ohrid-na-staroto-ohridsko-gradsko-jadro-ne-mu-treba-minare-visoko-32-metri/; "Makedonya Ali Paşa Camisi'nin Restorasyonu Yarım Kaldı", *Arkeolojik Haber*, 16 Aralık 2017, https://www.arkeolojikhaber.com/amp/haber-makedonya-ali-pasa-camisinin-restorasyonu-yarim-kaldi-5907/.

[56] "Makedonya Ali Paşa Camisi'nin Restorasyonu Yarım Kaldı", *Arkeolojik Haber*, 16 Aralık 2017, https://www.arkeolojikhaber.com/amp/haber-makedonya-ali-pasa-camisinin-restorasyonu-yarim-kaldi-5907/.

[57] "Жестока дебата за реконструкцијата на Али Пашината џамија во Охрид", *religija.mk*, 23.02.2018, https://religija.mk/zestoka-debata-za-rekonstrukcijata-na-ali-pashinata-dzamija-vo-ohrid/.

yandan muhalefetteki VMRO-DPMNE partisi de protesto düzenleyerek çalışmaların askıya alınmasını ve UNESCO'dan görüş istenmesi gerektiğini belirtmişti. Kültür Bakanlığı da çalışmaların askıya alınması için bir neden olmadığını ancak çalışmanın devamı noktasında UNESCO'dan profesyonel bir görüş alacağını açıklamıştı[58].

Sovest Derneği'ne göre yapılacak minare şehrin yeni sembolü olacaktı ve şehrin böyle bir sembole ihtiyacı yoktu, çünkü caminin yakınlarında yer alan tarihi çınar ağacı şehir sakinlerini birleştiren bir semboldü[59]. Bu açıklama ile de yetinmeyen dernek üyeleri, Facebook üzerinden yaptıkları organizasyon ile Ohri halkını protestoya davet etmiş[60], ayrıca Ohri Belediye Başkanı Konstantin Georgieski'ye de bir mektup göndererek yasa dışı faaliyetin durdurulmasını talep etmişti[61]. Bu tepkiler sonrasında Makedonya Başbakanı Zoran Zaev, 5 Mayıs'ta yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında yetkililerle masaya oturacaklarını açıklamıştı[62]. Dernek üyeleri, bu sözün tutulmadığını ve seçimlerin geçtiğini ve 8 Mayıs olmasına rağmen minarenin yükselmeye devam ettiğini söylemişti[63]. Bu son gelişmeler neticesinde 20 Mayıs 2019 tarihinde Ohri Belediye binası önünde yapılan protesto da Sovest Derneği Başkanı Mihail Trendafilov dikkat çeken cümleler kullanmıştı. Başkan, *"Bize bir şey empoze etmek istiyorlar, ne kadar büyük olduklarını göstermek istiyorlar. Kana değil, akla ve zekaya ihtiyacımız var. Ohri nüfusunun yüzde 90'ı Hıristiyan, yüzde 10'u Müslümandır. Ona bir daha güçlüler."*[64] şeklinde açıklama yapmıştı. Nitekim bu protestodan iki gün sonra Ohri

---

[58] "Reconstruction of "Ali Pasa" mosque in Ohrid sparks reactions", *lakeohrid.blogspot.com*, 5 Mart 2018, https://lakeohrid.blogspot.com/2018/03/reconstruction-of-ali-pasa-mosque-in.html.

[59] "Се гради минарето, се руши Чинарот-охриѓани бараат да сопре дивеењето во градот", *tocka.com.mk*, 12/03/2019, https://tocka.com.mk/vesti/300779/se-gradi-minareto-se-rusi-cinarot-ohrigjani-baraat-da-sopre-diveenjeto-vo-gradot ; "Се гради минарето, се руши Чинарот-охриѓани бараат да сопре дивеењето во градот", *tocka.com.mk*, 12 Mart 2019, www.makfax.com.mk/makedonija/се-гради-минарето-се-руши-чинарот-охр/; "ЗГ "Совест": Се гради минарето, се руши Чинарот", *ohridnews*, 12 Mart 2019, https://www.ohridnews.com/zg-sovest-se-gradi-minareto-se-rushi-chinarot/.

[60] "Во Охрид се подготвува протест за незаконското градење на Алипашината џамија", *time.mk*, 14.03.2019, https://republika.mk/vesti/kultura/vo-ohrid-se-podgotvuva-protest-za-nezakonskoto-gradenje-na-alipashinata-dzamija/.

[61] "Совест: Градоначалникот да преземе дел од одговорноста за Али Пашината џамија", *ohridnews*, 10.04.2019, https://www.ohridnews.com/sovest-gradonachalnikot-da-gi-iskoristi-nadlezhnostite-i-prezeme-del-od-odgovornosta-za-ali-pashinata-ami-a/.

[62] "Ohri'de Cami İnşaatına Karşı Protesto Düzenlenecek", *Yeni Balkan Gazetesi*, 19.05.2019, https://www.yenibalkan.com/haber/ohri-de-cami-insaatina-karsi-protesto-duzenlenecek-17016.html.

[63] "Здружението „Совест" обвинува: Минарето на Али-пашината џамија во Охрид пак се гради!", *24.mk*, 8.5.2019, https://24.mk/details/zdruzhenieto-sovest-obvinuva-minareto-na-ali-pashinata-dzamija-vo-okhrid-pak-se-gradi.

[64] "Напнато во Охрид! Нанче на протестот за Алипашината џамија: "Не ни треба крв, туку разум", *markukule.mk*, 20.05.2019, www.markukule.mk/напнато-во-охрид-нанче-на-протестот-за/.

Belediye başkanı, dernek üyeleri ile bir toplantı yaparak yasadışı faaliyetlerinin durduracağına dair söz vermişti[65].

Derneğin arkeolojik kalıntılar ile cami minaresinin hiçbir zaman 32 metre yüksekliğinde olmadığı şeklindeki savlarına karşı yürüttükleri protesto, yazdıkları mektuplar, devlet kurumlarını suçlayıcı açıklamalar ve yapılan görüşmeler, cami minaresinin 24 metre olması noktasında varılan çözüm ile aşılmıştı. Bu anlaşma sonrasında cami tadilatı bitirilerek 28 Kasım 2019 tarihinde törenle ibadete açılmıştı[66]. Yaklaşık 2,5 yıl süren restorasyon sonunda yapılan açılışa T.C. Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Ahmet Misbah Demircan ile katılan Türk heyetine Makedonya İslam Birliği Başkanı Süleyman Recepi, Ohri Müftüsü Samet Haydar ile Makedonya'dan çok sayıda bürokrat ve vatandaş eşlik etmişti[67].

Öte yandan sadece Sovest Derneği üyeleri değil, Makedonya forum sitelerinde de konu farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bazı kullanıcılar nefret söylemlerini, bazıları da uzlaşmacı yaklaşımları dile getirmişti. Bunlardan Argentina (аргентина) adlı kullanıcının tüm süreci ifade eden sözleri konunun uzlaşmacı bir şekilde çözümünü ifade ediyordu. Argentina, *"Politika bir yana, bina güneşte çok güzel, o kadar beyaz ki, mekânı aydınlatıyor. Şimdi kavga etmeyin."* şeklinde[68] tartışmalara adeta son noktayı koymuştu.

1.1.2. İç Çatışmanın Gölgesinde Pirlepe Çarşı Camii

Pirlepe varoşu civarındaki 13. ve 14. yüzyıla ait altı kilisede frekslerden anlaşıldığı üzere Pirlepe, Kral Marko'nun ölümünden sonra 1395 yılında Osmanlı Devleti sınırlarına anlaşma ile dâhil olmuştur. Şehrin Osmanlı'ya katılışının ardından[69] bölgedeki 61 timar sahibinin 22'sinin Hristiyan sipahilerden oluşması bunların muhtemelen Kral Marko'nun beyleri ve adamlarının aileleri olduğunu düşündürmektedir[70]. Osmanlılar, bölgeyi hâkimiyet altına aldıktan sonra 1455'ten sonra, 1478'den önce Pirlepe varoşunun 2 km güneyinde düz ovada yeni bir kasaba daha kurmuştur. Zira kilise kayıtları da varoşun bir Hristiyan kasabası olarak kaldığını doğrulamaktadır[71]. Yeni kurulan şehrin önemli

---

[65] "Градоначалникот на Охрид ги прими претставниците на Совест", 22 Mayıs 2019, https://tvmohrid.com/news/ohrid/gradonachalnikot-na-ohrid-gi-primi-pretstavnicite-na-sovest/.

[66] Ceka 2019, s.577.

[67] "Ohri Ali Paşa Camii'nin Restorasyonu Tamamlanıp İbadete Açıldı", *T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 4.12.2019, https://www.vgm.gov.tr/haberler/ohri-ali-pasa-camiinin-restorasyonu-tamamlanip-ibadete.

[68] www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-6, 24 Maj 2019. Diğer yorumlar için bkz., www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-3, 24 Maj 2019; www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-4, 24 Maj 2019; www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-5, 24 Maj 2019; www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-6, 24 Maj 2019.

[69] Kiel 2019, s.399.

[70] Emecen 1998, s.67.

[71] Kiel 2019, s.399.

yapılarından biri de çarşı merkezinde ve Saat Kulesi yanında yer alması nedeniyle halk arasında Çarşı veya Saat Camii olarak bilinen ibadethanedir. Cami, kitabesinden de anlaşıldığı üzere Alaybeyi Abdullah oğlu Hacı Hüseyin tarafından 881 (1472-1476) yılında inşa edilmiştir[72]. Bu bilgiler Osmanlıların şehri yaptıkları cami ve çarşı ile daha farklı bir sahaya taşıdıklarını ortaya koymaktadır.

Çarşı Camii, I. Dünya Savaşı sırasında Alman hastanesine çevrilmiştir. Bu sırada cami minberinin yıkıldığı, mihrabının da bozulduğu tahmin edilmektedir[73]. Çarşı Camii minaresinin Makedonya'da yer alan İslam mimarisinin nadir örneklerinden biri olduğu Pirlepe Müzesi resmi sayfasında ifade edilmektedir[74]. 2001 yılında Arnavutlar tarafından Ocak ayı içinde başlatılan ve Ağustos başlarında Ohri Çerçeve Anlaşması'nın imzalanması ile sona eren süreçten zarar gören Osmanlı eserlerden biri de Pirlepe Çarşı Camii'dir[75]. Bu iç karışıklıklar sırasında Kalkandelen'e giden askeri konvoya düzenlenen saldırıda Pirlepe ve civarından 10 askerin hayatını kaybetmesi olayın patlamasına neden olmuş, Makedonlar da Pirlepe'de yer alan Çarşı Camii'ni yakmıştır[76]. Bu kundaklama hadisesi ile Çarşı Camii'nin üst örtüsü tamamen çöktüğü gibi içi de tamamen yakılarak tahrip edilmiş, caminin sadece duvarları ayakta kalmıştır[77].

Fotoğraf 6 ve 7. Pirlepe Çarşı Camii Yan ve Ön Cephesi[78]

Caminin asli haline dönüştürme istekleri ise yeni bir tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Pirlepe eski ve yeni belediye başkanlarının danışmanı Ilija Dimoski konuyla ilgili 2010 yılında yaptığı açıklama ile caminin akıbeti hakkında bazı ipuçları vermiştir. Dimoski, Türk nüfusunun ayrılmasından sonra kentte yalnızca bir Türk

[72] İbrahimgil 2002, s.1175.
[73] Јованоски 1992, s.137-138.
[74] *Ну завод за заштита на спомениците на културата и музеј-Прилеп*, https://www.muzejprilep.org.mk/zashtitna-dejnost/arhitektura.
[75] Şabani 2007, s.55-69; Kul 2022, s.197-199.
[76] "Hasar Gören Caminin Onarımı Engelleniyor", *Perspektif*, 22 Mart 2018, https://perspektif.eu/2018/03/22/makedonya-hasar-goren-caminin-onarilmasi-engelleniyor/.
[77] Aruç 2015, s.328.
[78] Ayverdi 2000, s.198.

ailesinin kaldığını, kundaklama hadisesine kadar kimsenin camiye ilgi göstermediğini iddia etmiş ve camiyi bir galeri ve bir kültür anıtı olarak elbette restore edileceklerini sözlerine eklemişti. Dimoski'ye göre anlaşma sağlanması halinde bölgedeki Müslüman Roman vatandaşlarının cami taleplerinin, yoğun olarak yaşadıkları Trizla'da bir cami yapılması ile aşılması düşünülmüştür. Caminin eski olmakla birlikte kullanılmadığı, Müslüman kesim tarafından ise ibadet yapacakları bir yer olmadığı şeklindeki tartışmaların sürdüğü bir ortamda Pirlepe Müftülüğü de caminin ibadete açılması için harekete geçeceğini açıklamıştı[79]. Roman vatandaşların sözcüsü Abaz İslami ise konunun *"Dini mi yoksa siyasi bir sorun mu?"* sorusuna cevap vermemekle birlikte Pirlepe müftüsünü destekleyeceklerini belirtmişti. Caminin yeniden eski haline dönüştürülmesi sadece Pirlepe'de sakin kişilerce değil, çevre yerleşim yerlerinden şehre gelen kişiler tarafından da talep ediyordu. Örneğin, Boşnak, Arnavut ve Makedonların birlikte yaşadığı Dolneni Belediyesi'nin en büyük köylerinden biri olan Desovo köyünde yaşayan Branko Bojinovski ve Senad Amovik, köylerinde iki cami ve bir kilise bulunduğunu ancak hiçbir zaman köyde yaşayanlar arasında bir kavganın yaşanmadığını söylemişlerdi[80].

Caminin ibadete açılması ile ilgili farklı düşünce ve istekler forum sitelerinde de tartışmaların alevlenmesine neden olmuştu. Kajgana (Кајгана) adlı forum sitesinde Hiperaktiv adlı bir kullanıcı her şehirde olduğu gibi belediyenin saygı duyması gereken çeşitli dinî toplulukların olduğunu, Pirlepe'de az sayıda Arnavut ve Roman'ın yaşadığını, Arnavutlardan nefret etmesine rağmen kendi dinî yapılarına sahip olmaları gerektiğini, Müslüman inancına sahip diğer milletler için de bunun yapılmasının zorunlu olduğunu yazmıştı. Ptolomej adlı kullanıcı ise Pirlepe'de bir tek Arnavut olmadığını, Arnavutların köylerde bulunduğunu ama sayılarının çok olmadığını (yaklaşık iki bin kadar), Pirlepe şehrinde ise yaklaşık dört bin Roman ile Türk ve Torbeşlerin yaşadığını, caminin merkez yerine Romanların çoğunlukta olduğu mahallede yapılmasının daha iyi olacağını dile getirmişti. Wandering Star adlı forum üyesi ise bu ayıp ve aptallığa %90'dan fazla Makedon Ortodoks nüfusa sahip şehirde izin verilmemesini, Türklerin, Romanların, Arnavutların bulundukları köylerde mutlaka camileri olduğunu belirterek *"Некој ден и по домовите ќе сакаат да ни градат џамии/Bir gün evlerimize cami yapmak isteyecekler."* şeklinde cami yapımına itiraz etmişti[81].

Forum sitelerinde yaşanan tartışmalara İslam Dini Birliği de katılmıştı. Birlik, 10-12 Mayıs tarihlerinde Üsküp ve Ohri'de gerçekleştirilecek olan ve Kültür Bakanlığı tarafından organize edilen 2013 Dünya Dinlerarası ve Kültürlerarası Diyalog Konferansı'ndan birkaç gün önce bir açıklama yayınlayarak konferansı boykot edeceğini bildirmişti. Bu boykotta bir etken de Pirlepe'deki Çarşı Camii ile verilen sözlerin yerine

---

[79] Моника Талеска, "Превирања околу Чарши Џамија во Прилеп", *Радио Слободна Европа*, 23 Февруари 2010**,** https://www.slobodnaevropa.mk/a/1966457.html.

[80] Златка Пурковиќ, "Од изгорената џамија тлее огнот на омразата?", *Deutsche Welle*, 24.02.20210, www.dw.com/mk/од-изгорената-џамија-тлее-огнот-на-омразата/a-5280666.

[81] "Прилепскиот-градоначалник-ќе-гради-џамија-во-Прилеп", *forum.kajgana.com*, 21 Ağustos 2012**,** www.forum.kajgana.com/threads/Прилепскиот-градоначалник-ќе-гради-џамија-во-прилеп.63063/.

getirilmemesiydi[82]. Bu tartışmalı gündem içinde Makedonya Başbakanı Nikola Gruevski ise yanlış anlamalarının önüne geçmenin en iyi yolunun diyalog olduğunu açıklamıştı[83].

2014 yılı yaz ayında Pirlepe Ehli Sünnet Velcemat Derneği Başkanı Süleyman Feyzuloski basına verdiği demeçte cami inşaatı için 375 bin avroya ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştı[84]. Pirlepe Müftüsü Şefket İmerovski ise Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, caminin onarımıyla ilgili İslam Dini Birliği'nin 2006, 2010 ve 2012 yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile üç anlaşma yaptığını ancak henüz bir sonuca varılamadığını aktarmıştı. 2003-2015 yıllarında Pirlepe müftüsü olarak görev yapan Mustafa Topalovski de daha önce Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan caminin yapılması için onay aldıklarını ancak bunun ülkedeki siyasi irade eksikliği nedeniyle gerçekleşmediğini söylemişti. Topalovski, Türkiye'den her anlamda büyük destek aldıklarını vurgulayarak, *"İnanıyorum ki Türkiye bu sorunumuzu giderebilir. Bu anıtı, Osmanlı izine sahip bu cami ve minareyi bize geri getirebilir. Bu caminin yapılması ile şehrin karakteri geri dönecektir"* şeklinde sözlerini sürdürmüştü[85]. Onarımı yapılmayan ve sahipsiz kalan cami, zaman içinde çeşitli olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmıştı. Yeni Balkan Gazetesi'nde yer alan bir haberde gazete okurlarından birinin gönderdiği fotoğrafta da görüldüğü üzere cami, ateş yakılıp içki içilen, umumi tuvalet olarak kullanılan, tinerci ve alkoliklere ev sahipliği yapan bir mekâna dönüşmüştü[86].

Camiye Türkiye'nin ilgisi de eksik olmamış, T.C. Üsküp Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşaviri Murat Alkan, bu kapsamda Pirlepe Müftülüğü'nü ziyaret etmişti. Ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getiren Pirlepe Müftüsü Şefket İmerovski, *"Sayın Müşavirimiz Murat Alkan Bey'in yaptığı bu ziyaretin, Makedonya'daki tüm Müslümanların kanayan yarası olan Pirlepe Çarşı Camii'nin yenilenme çalışmalarına vesile olmasını ümit ediyorum."* demişti. Caminin onarılmasının herkese ve her kesime fayda getireceğini ifade eden Pirlepe Müftüsü, bu vesile ile başta Türkiye olmak üzere, imkânı ve çözüme katkısı olabilecek herkese çağrıda bulunmuş, çarşı esnafının da

---

[82] Idriz ve Ali 2015, s.129.

[83] "Vlast ne obnavlja spaljenu džamiju u Prilepu", *Al Jazeera*, 16 May 2013, https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2013/5/16/vlast-ne-obnavlja-spaljenu-dzamiju-u-prilepu.

[84] Моника Талеска, "Чарши џамија во Прилеп 13 години руина", *Радио Џлободна Европа*, 11 Август 2014, https://www.slobodnaevropa.mk/a/26524986.html.

[85] Vedat Abdul, "Pirlepe'nin Osmanlı camisi onarılmayı bekliyor", *Anadolu Ajansı*, 19.03.2017, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/pirlepenin-osmanli-camisi-onarilmayi-bekliyor/774796.

[86] "Pirlepe Çarşı Camiinde Uygunsuz Hareketler Devam Ediyor", *Yeni Balkan Gazetesi*, 26.01.2017, https://www.yenibalkan.com/haber/pirlepe-carsi-camiinde-uygunsuz-hareketler-devam-ediyor-8829.html. Almanya'dan yayın yapan Perspektif Dergisi'nde ise caminin onarımı için somut bir adım atılmadığı, geçmişte siyasi irade eksikliğinden başlatılamayan onarım işlerinin günümüzde ise tamamen göz ardı edildiği, harap hâldeki caminin tamamen yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu, duvarlarının kısmen ayakta durmasına rağmen minaresinin kırıldığı ve caminin madde bağımlıları ve hayvanlar tarafından kullandığı ifade edilmekteydi. "Hasar Gören Caminin Onarımı Engelleniyor", *perspektif.eu*, 22 Mart 2018, https://perspektif.eu/2018/03/22/makedonya-hasar-goren-caminin-onarilmasi-engelleniyor/.

caminin restore edilmesinden yana olduğunu söylemişti[87]. Ancak İç Makedon Devrimci Örgütü VMRO-DPMNE, caminin bulunduğu yerde daha önce bir kilise olduğunu gerekçe göstererek restorasyonun durdurulmasını talep etmişti. Makedonya Tarihi Eserleri Koruma Kurumu İslam Eserleri Sorumlusu Zoran Pavlov ise VMRO-DPMNE tarafından gösterilen tepkinin, zincirleme olarak karşı tepkiler doğurduğunu, Çarşı Camii'nin 15. yüzyıldan kalma tarihi bir eser olduğunu, caminin onarımdan sonra hiçbir zaman eskisi gibi olamayacağını ancak yine de yapılması gereken neyse yerine getirilmesini, böyle bir engelleme girişiminin kendi köklerini ve uygarlığını reddetmek anlamı taşıdığını açıklamıştı.

Bu engelleme ve tartışmalar arasında Pirlepe Çarşı Camii'nin restorasyonu ve ibadethane olarak hizmete açılması isteği sürümcemede kalmaya devam etmektedir.

1.1.3. Ustrumca Orta Cami (Katib Durak Camii)

Orta Camii, 1015 (1606-1607) yılında Kâtip Durak Efendi tarafından inşa edilmiştir[88]. Cami, günümüzde hala ayakta olup ibadete kapalıdır. Caminin ibadete kapalı olmasının sebebi ise Ustrumca'da keşfedilen dört ortaçağ kilisesinden birinin Orta Camii'nin temelleri altında olduğu iddiasıdır[89]. Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde caminin altında 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başlarından kalma üç nefli bir ortaçağ Ortodoks Kilisesi, onun altında ise daha önceki dönemlerden kalma dinî bir mabet olduğu açıklanmıştır[90]. Arkeolojik çalışmalar neticesinde caminin bulunduğu alanın Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait bulgulara ev sahipliği yaptığı ifade edilmiştir[91].

Bu bilgilerin toplanması süreci 2015 yılında Margarita Atanasova ve Duşko Cvetanov başkanlığında araştırmalar ile başlamıştır[92]. 2016 yılında Makedonya Kültür Bakanlığı'nın desteği ile devam eden kazı çalışmasında kilisenin Ortaçağ dönemindeki Ustrumca'nın bir parçası olduğu, mimari ve boyamaları nedeniyle 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıla ait olduğu açıklanmıştır[93]. Aslında Balkanlar'daki birçok Osmanlı camisinde olduğu gibi Ustrumca'daki Orta Camii hakkında da "temellerinde kilise var" iddiası ortaya atılarak kazı yapılmıştır. Tarihi caminin içinde bulunduğu duruma üzüldüğünü

---

[87] "Osmanlı mirası Pirlepe Çarşı Camii yeniden ibadete açılacağı günü bekliyor", *Diyanet Haber*, 18.09.2020, https://www.diyanethaber.com.tr/yurtdisindan/osmanli-mirasi-pirlepe-carsi-camii-yeniden-ibadete-acilacagi-h12101.html.

[88] Ayverdi 2000, s.242.

[89] Цветанов 2017, s.103, 106.

[90] Зоран Ѓоргиев, "Струмичкиот музеј Доби Дозвола за санација на Орта Џамија", *Sitel*, 31 January 2021, https://sitel.com.mk/strumichkiot-muzej-dobi-dozvola-za-sanacija-na-orta-dzhamija.

[91] В. Трајков, "Орта Џамијата во Струмица може да се урне, ивз не дава согласност да се прават испитувања", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 14 Haziran 2020, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/orta-dhamijata-vo-strumitsa-mozhe-da-se-urne-ivz-ne-dava-soglasnost-da-se-pravat-ispituvana/.

[92] Cvetanov 2017, s.191.

[93] "Средновековна црква во подножјето на Цареви кули, Струмица", *kanal5.com.mk*, 10 Февруари 2016, https://kanal5.com.mk/srednovekovna-crkva-vo-podnozhjeto-na-strumichki-carevi-kuli/a254318.

söyleyen İmam Ahmet, *"İnşallah başta Türkiye olmak üzere, destek verilirse o camimizi tekrar faaliyete geçirmek istiyoruz."* şeklinde Anadolu Ajansı'na demeç vermiştir. Eski Türk Mahallesi sakinlerinden Ustrumcalı bir Makedon olan ve kendini "İvo Amca" olarak tanıtan şehir sakini de konu hakkında düşüncelerini paylaşmıştır. İvo Amca, başta tarihi Katib Durak Orta Camii olmak üzere şehirdeki Osmanlı eserlerinin restore edilmesini, geçmişte birlikte yaşadıkları Türk komşularıyla çok iyi geçindiklerini, birçok ailenin göç etmesiyle mahallenin eksik kaldığını, Ramazan ayının Türk komşularıyla ayrı bir güzellikte geçtiğini, iftara davet edildiklerini dile getirmiştir[94].

Fotoğraf 8, 9 ve 10. Ustrumca Orta Camii Ön, Yan ve Arka Cepheleri[95]

Bu isteklere rağmen camide çalışmalara ara verilmemiş ve 2018 yılında yapılacak çalışmalar için 499.730 Makedon denarı ayrılmıştır[96]. 2019 yılında Ustrumca Milli Kurum Müzesi Müdürü Aco Maninski, camideki hasarların ülkede ilk kez uygulanacak yöntemle koruma altına alınacağını[97] ve yapının yenilenmesiyle İslam Kültürü Müzesi ve konser alanı olarak kullanılmasını amaçlandığını açıklamıştır[98]. Bir yıl sonra yeni bir açıklama yapan Müze Müdürü Maninski, Orta Camii'nin kubbesi ve duvarlarının bir kısmının çatladığını ve çökme durumunun oluştuğunu, hatta bu durumun her yıl daha da

[94] Cihad Aliu, "Ustrumca'daki Osmanlı eserleri ilgi bekliyor", *Anadolu Ajansı*, 14.06.2016, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/ustrumcadaki-osmanli-eserleri-ilgi-bekliyor/589326.

[95] Ayverdi 2000, s.236.

[96] https://e-nabavki.gov.mk/PublicAccess/home.aspx#/dossie-evidences/df983938-cecb-4a45-b810-ed907a, 1-4.

[97] "Орта џамија во Струмица ќе се заштитува според методи од Дубаи и Истанбул", 09.05.2019, www.vecer.press/орта-џамија-во-струмица-ќе-се-заштитув/.

[98] "Ustrumca'daki Orta Camii 'Müze' Oluyor!", *Yeni Balkan Gazetesi*, 08.05.2019, https://yenibalkan.com/tr/makedonya/ustrumca-daki-orta-camii-muze-oluyor.

arttığını belirtmiştir. Caminin rehabilite edilmesi ve temellerinin sağlamlaştırılması için çalışma yürütülmesinin elzem olduğunu ifade eden müze müdürü, İslam Dini Birliği'nden izin alınmadığı için bunu gerçekleştiremediklerini, birkaç yıldır devam eden çabalarına rağmen İslam Dini Birliği'nden olumlu bir netice elde edemediklerini sözlerine eklemişti[99]. Neticede İştib müftüsü ve temsilcileri ile Ustrumca Müzesi müdürü ve diğer koruma kurulu üyeleri bir çalışma toplantısı yapılmış[100] ve nihayetinde 2021 yılı Ocak ayında İslam Dini Birliği de araştırmanın yapılmasına müsaade etmişti[101].

Makedonca ve Türkçe eğitim veren "Kosta Susinov" okulundan bir grup öğrenci 2022 yılında ortak kültüre vurgu yapan, yani cami ve altında kilise kalıntıları olan yerlerden biri olan Orta Camii de ziyaret etmişti[102]. Caminin ibadete açılması adına hala daha görüşmeler sürmektedir.

1.1.4. İştib'in Simgesi Hüsameddin Paşa Camii

Osmanlı fethi sonrasında İştib'in ortasından akan Otinya Nehri'nin akışına göre sağ kıyısında inşa edilen Büyük Bedesten, şehrin ticari merkezini teşkil etmiş, Hüsameddin Paşa Camii ise nehrin diğer tarafında eğimli arazide şehrin yeni yapısının çekirdeğini oluşturmuştur[103]. Ne zaman yapıldığı kesin olarak tespit edilemeyen cami, Osmanlı döneminde Tekye-i Bâlâ Mahallesi'nde yer almaktaydı. Evliya Çelebi, 1072 (1661-62) yılında uğradığı İştib'te yer alan camiler arasında bu eserin adını vermektedir. Mimari olarak Osmanlı yapı sanatının erken bir dönemine işaret eden eser[104], 1950 yılında onarılmış ve 1956 yılına kadar sergi salonu olarak kullanılmıştır[105]. 1994 yılından itibaren ise İştib Belediyesi Anıtları Koruma Enstitüsü'nün himayesine bırakılmıştır[106]. 2001 yılında cami parselinin bulunduğu saha Makedonya Ortodoks Kilisesi'ne verilmekle

[99] В. Трајков, "Орта џамијата во Струмица може да се урне, ивз не дава согласност да се прават испитувања", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 14 Haziran 2020, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/orta-dhamijata-vo-strumitsa-mozhe-da-se-urne-ivz-ne-dava-soglasnost-da-se-pravat-ispituvana/.

[100] "Увид на културниот споменик Орта џамија и на другите археолошки наоди во комплексот", *Ковзрг*, 24.09.2020, https://www.kovz.gov.mk/ns-newsarticle-uvid-na-kulturniot-spomenik-orta-damija-i-na-drugite-arheoloski-naodi-vo-kompleksot.nspx.

[101] Зоран Ѓоргиев, "Струмичкиот музеј доби дозвола за санација на Орта џамија", *Sitel*, 31 January 2021, https://sitel.com.mk/strumichkiot-muzej-dobi-dozvola-za-sanacija-na-orta-dzhamija.

[102] "Реализирана уште една активност на учениците од сој Коста Сусинов во Рамките на проектот за заеднички ученички активности", *Коста Сусинов*, 23 June 2022, www.kostasusinov.edu.mk/реализирана-уште-една-активност-на-уч.

[103] Kiel 1978, s.156-157.

[104] Eyice 1998, s.514.

[105] Пеливанова ve Пеливанов 2023, s.16-17.

[106] Јованка Денкова, "Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип", https://eprints.ugd.edu.mk/17283/1/za%20manu2015.pdf, 9.

birlikte[107], Resmi Gazete'nin 3 Mayıs 2006 tarih ve 55 sayılı kararıyla İslam Dini Birliği'ne tahsis edilmiştir[108] ve hâlihazırda İştib Müftülüğü yetkisindedir[109] .

Fotoğraf 11 ve 12. İştib Hüsameddin Paşa Camii Ön ve Mihrap Cephesi[110]

Bu cami özelinde yaşanan tartışmanın ana nedeni ise Hristiyan İştib halkı arasında cami yerinde Sveti İlija adlı bir kilisenin var olduğu şeklindeki efsanenin ortaya atılmasıdır[111]. Üstelik bulunması halinde kilisenin 13-14. yüzyıllarda inşa edilmiş olacağı ve Osmanlı işgalini takip eden yıllarda yıkıldığı da bu iddialar arasında yer almıştır. Bu argümanı desteklemek adına Hristiyanlar tarafından Sveti İlija bayramında, özellikle doğum yapmayı isteyen Makedon kadınlarının burayı ziyaret ettikleri de eklenmiştir[112]. Bölgenin halk arasında daha ziyade Sveti İliya Kilisesi olarak bilindiği, Türklerin gelişi ile kilisenin yıkılıp yerine cami inşa edildiği[113] gibi ifadeler İştib Belediyesi resmi sayfasında yer almaktadır[114]. Ancak bugüne kadar bu efsaneyi doğrulayacak hiçbir kaynak bulunamamıştır.

---

[107] Пеливанова ve Пеливанов 2023, s.16-17.

[108] Јованка Денкова, "Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип", https://eprints.ugd.edu.mk/17283/1/za%20manu2015.pdf, 9.

[109] Пеливанова ve Пеливанов 2023, s.11.

[110] Ayverdi 2000, s.61.

[111] Ќорнаков 1980, s.112.

[112] Јованка Денкова, "Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип", https://eprints.ugd.edu.mk/17283/1/za%20manu2015.pdf, 9.

[113] Ќорнаков 1980, s.112.

[114] Belediye sayfasında Sveti İliya Kilisesi'nin 13. ve 14. yüzyıllar arasında yapıldığı rivayeti ile caminin 17. yüzyılda inşa edildiği ve cami yanında Hüsameddin Paşa Türbesi bulunduğu yazmaktadır. "Хуса Мединн Паша Џамија", 30 September 2021, https://stip.gov.mk/huse-medin-pasha-dzamija/.

Cami, bakımsızlık nedeniyle definecilerin saldırı merkezi haline gelmiştir. 18-19 Nisan 2015 gecesi ikisi Sırbistan Cumhuriyeti vatandaşı olan dört şüpheli, camide arkeolojik kazı yapmıştır[115]. Caminin atıl bir halde bulunması ve definecilerin saldırıları sonrasında 2018 yılında İştib Müze Müdürü Mitko Şterjov, binanın restorasyonu için bir proje oluşturmak amacıyla araştırma yapılması gerektiğini, Kültür Bakanlığı'ndan veya Avrupa Birliği'nden fon sağlanacağını açıklamıştır[116]. Müze müdürü, asıl gayelerinin yıllardır yanlış anlaşılmalar nedeniyle kapalı kalan caminin, uygulanacak proje ile tarihi-kültürel bir bina olarak İştib'teki müzenin çeşitli sergileri ve kültürel etkinlikleri için kullanılmasını planladıklarını duyurmuştu[117]. Müze müdürünün açıklamasına rağmen cami ne onarılıp ibadete açılmış ne de müze müdürünün ifade ettiği şekilde kültür etkinlikleri için hazır hale getirilmiştir.

1.2. Osmanlı'nın Kiliselere Bakışı ve Günümüz Makedonya'sında Hoşgörü

Osmanlı fetih siyaseti sistematik olarak uygulanan iki ayrı aşamaya sahiptir. İlk önce komşu devletlerle ittifak kurulur ve bir müddet sonra vassal hale getirilir, daha sonra da yerli hanedanlar ortadan kaldırılarak fethedilen topraklar Osmanlı Devleti'ne ilhak edilir ve timar sistemi uygulanırdı[118]. Zira bu fetih siyaseti sadece kılıçla yapılmaz, yerli Hristiyan halkın düşman saldırılarına karşı himayesi, din ve mezhep farklılıklarından doğan baskılara karşı korunması, dinî serbestiyet ve vergi muafiyeti gibi hususlarda yeni yönetim anlayışının yerliler nezdinde yeni idarecilere alışması hedeflenirdi. Özellikle Hristiyan tebaaya karşı takip edilen hoşgörü siyaseti anlamına gelen istimalet, imparatorluğun son devrine kadar uygulanmıştır. Kaldı ki, Osmanlıların asırlarca Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da tutunabilmesinin arka planında bu tarz bir siyasetin olduğu da malumdur[119]. Genelde şehir savaş sonucunda alınırsa şehir merkezindeki kilise, Fethiye Camii veya Cuma Camii'ne çevrilirdi. Bunun yanı sıra Ohri İmaret Camii örneğinde olduğu gibi Sveti Kliment Manastırı harabesi üzerinde de cami inşa edilmişti[120]. Bunun aksine doğrudan kilise veya manastırlara tanınan muafiyetlerde söz

---

[115] "Основното јавно обвинителство Штип гони четири лица за Оштетување или уништување на добра под привремена заштита или културно наследство или природни реткости", *Јавно Обвинителство На Република Северна Македонија*, 23 April 2015, https://jorm.gov.mk/osnovnoto-javno-obvinitelstvo-shtip-g/.

[116] "Археолози ја истражуваат црквата Свети Илија или Хуса Медина пашина џамија", *MTM Скопска*, 05 Октомври 2018, https://mtm.mk/makedonija/31865-arheolozi-ja-istrazhuvaat-crkvata-sveti-ilija-ili-husa-medina-pashina-djamija.

[117] Т. Јовановски, "По пет века, Прва конзервација на Хусамедин Пашина Џамија, што Штипјани ја викаат и црква „св. Илија"", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 5 Октомври 2018, https://sdk.mk/index.php/magazin/po-pet-veka-prva-konzervatsija-na-husamedin-pashina-dhamija-shto-shtipjani-ja-vikaat-tsrkva-sv-ilija/; "Археолози Ја Истражуваат Црквата Свети Илија Или Хуса Медина Пашина Џамија", *MTM Скопска*, 05 Октомври 2018, https://mtm.mk/makedonija/31865-arheolozi-ja-istrazhuvaat-crkvata-sveti-ilija-ili-husa-medina-pashina-djamija.

[118] İnalcık 1954, s.103.

[119] İlgürel 1999, s.941-943.

[120] Томовски 2000, s.176.

konusuydu. Bir örnek olarak Pirlepe'de bir yandan Osmanlı fethi sonrasında şehrin Hristiyan sakinleri yaşamalarını devam ettirip asker olarak Osmanlı sistemi içine dâhil edilirken, Pirlepe yakınlarındaki Treskaveç ve Zirze köyü yakınlarındaki Sveti İstas manastırlarına tanınan geniş muafiyetler tahrir defterleri kayıtları arasında yer almıştı[121]. Elbette bölgede yeni camilerin inşası, şehirlerin Türk-İslam kimliğine kavuşması bir sürecin sonunda gerçekleşmişti. Yeni inşa edilen veya onarılan camilerin bu faaliyetleri sırasında civardaki eski malzemelerin kullanabildiği belirtilir[122]. Osmanlıların bölgeye gelişi ile pek çok kilise ve manastırın yok edildiği iddiaları her ne kadar gündemde var olmaya devam etse de günümüzde Makedonya Devlet Arşivi'nde yer alan ferman katalogları bunun aksini göstermektedir[123]. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak amacıyla kilise inşaatlarının Tanzimat Fermanı ile daha da arttığı söylenmekle birlikte Tanzimat öncesinde de bu uygulamanın var olduğu malumdur[124]. Zira Osmanlı arşiv vesikalarında bununla ilgili onlarca kayıt vardır. Mesela Osmanlı fethi sonrasında Üsküp'teki manastırlara muafiyetler tanınırken[125], Köstendil'de Osmanlı fethi sonrasında onlarca yeni manastır inşa edilmiştir[126]. Bosna'da da benzer bir durum mevcuttur[127]. Vılçıtrın Sancağı dâhilindeki kilise ve manastır sayıları fetihten sonra hızlıca artmıştır[128]. Manastır sicilleri, 17. ve 18. yüzyıl içinde kilise tamirlerine izin verildiğini, hatta izinsiz tamirler ve yeni binaların yapıldığı ile ilgili kayıtların varlığını günümüze taşımıştır[129]. Üsküp'te Vardar Nehri kenarında yer alan Sveta Bogoroditsa Kilisesi, dönemin Üsküp Nazırı Ali Hıfzı Bey'in desteği ile 1835'de yenilenmiştir[130]. Benzer bir durum Eğridere Palankası'nda bulunan Sveti Yoakim Osogovski Manastırı'nda da görülebilir. Manastır, Sultan II. Abdulhamid döneminde yenilenmiş ve bu onarıma dair kiliseye 10 Ekim 1884 tarihli kitabe konulmuştur.

[121] İnbaşı 2019, s.514-516.
[122] Томовски 2000, s.177.
[123] Kul 2014, s.297-299.
[124] Тодоров 2013, s.138.
[125] İnbaşı ve Kul 2018, s.506.
[126] Sezer 2017, s.329-335.
[127] Koyuncu 2021, s.185-190.
[128] Şahin 2020, s.218.
[129] Koçak 2019, s.62-63, 145, 378-379; Civelek 2021, s.266-267.
[130] Тодоров 2013, s.136.

Fotoğraf 13 ve 14. Sveti Yoakim Osogovski Manastırı ve Kitabesi (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu, 23 Haziran 2023)

Elbette bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı dönemine ait bu tarihi vesikalar bir yana günümüzde de aynı politikanın, yani Osmanlı istimalet siyasetinin çağdaş bir örneği Manastır'da tamir edilerek ibadete açılan Haydar Kadı Camii'nde yaşanmıştır[131]. 19 Mayıs 2014 tarihinde alınan izinler sonrasında başlanılan cami

[131] Haydar Efendi/Gazi Haydar Kadı Camii olarak da isimlendirilen cami, halk arasında "Balkan Prensesi" olarak anılmaktadır. Kara Debbağ Mahallesi'nde 969 (1561-1562) tarihinde Manastır Kadısı Haydar Kadı tarafından inşa ettirilmiş ve cami ile ilgili bir de vakıf tesis edilmiştir. Camiyi Mimar Sinan'ın tasarladığına dair de bir rivayet vardır. Caminin iç dekorasyonundan anlaşıldığı üzere 1910 yılında Sultan Reşad'ın Manastır'ı ziyaretinden önce şehrin bütün camileriyle birlikte büyük bir ihtimalle restore edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1912'de Manastır'dan çekilmesiyle bakımsız kalan caminin kubbesinin kurşun örtüsü çalınmış, bir süre Manastır'da toplanan bazı lahit ve mezar taşlarının, 1967 yılından sonra da bira fabrikasının deposu olarak kullanılmıştır. 1972 yılında kısa bir süreliğine konser salonuna dönüştürülen caminin bu durumu, Saraybosna'daki Yugoslavya Diyanet İşleri Başkanı'nın girişimi ile engellenmiştir. Haydar Kadı Camii, 1975 yılında Tarihi Eserleri Koruma Derneği'nin himayesine alınmış, 2014 yılında başlanan son onarıma kadar Bitola Müze Müdürlüğü tarafından depo olarak kullanılmıştır. Eyice 1998, s.29; Civelek 2021, s.55-56. Caminin yeniden yapılması sırasında şantiye şefi ve mühendisi olarak görev yapan Onur Attar, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte camiyi kimin yaptığının bilinmediğini ancak araştırmalarının Mimar Sinan'ı işaret ettiğini, özellikle ibadet alanının son kısmına doğru bakıldığında dört sütunun dikkati çektiğini, Mimar Sinan'ın eserlerinde bu sütunlardan ikisinin tek renk, ortadaki ikisinin ise başka renkte olduğunu ve Haydar Kadı Camii'nde de durumun böyle olduğunu ifade etmiştir. Dzihat Aliju, "Балканската принцеза: Хајдар Кади џамијата во Битола", *Anadolu Ajansı*, 29.10.2016, www.aa.com.tr/mk/култура-и-уметност/балканската-принцеза-хајдар-кади-џамијата-во-битола/674544. Yani Attar da eserin Mimar Sinan'a ait olma olasılığının yapı özellikleri nedeniyle mümkün olduğundan bahsetmektedir. Bu caminin diğer bir özelliği ise iki minareli olarak planlanmış olmasıdır. Bu minarelerden 10 metre uzunluğunda olan kuzeybatı minaresi,

tadilatında şantiye şefi ve mühendis olarak görev yapan Onur Attar, tadilat sürecinde yaptıklarını Anadolu Ajansı'na verdiği röportajda açıklamıştır. Attar, cami çevresinde iki üç Müslüman ailenin yaşadığını, bir Ortodoks mahalle sakininin cami avlusunda küçük bir anı şapeli yaptırdığını, bunu bozmamak adına şapelin bulunduğu avluyu duvarla sardıklarını ve şapele özel bir yer bıraktıklarını söylemiştir. Bu uygulamanın yöre halkında da büyük beğeni aldığını söyleyerek sözlerine devam eden Attar,

"Karşılıklı diyaloglar ve karşılıklı anlayışla onlarla çok güzel vakit geçirdik. Bayramı kutladık, Aşure'yi onlarla paylaştık, arkadaş olduk. Hiç şikayet olmadı.

1912 yılında Osmanlıların Manastır'dan çekilmesi sırasında havan topuyla yıkılmıştır. Bülbül 2011, s.59. Üsküp Tarihi Eserleri Koruma Müdürlüğü'nce oluşturulan Komisyon tarafından 14.02.2014 tarihli ve 08-525/1 nolu kararla yapının mimari ve statik projeleriyle raporları onaylanmıştır. Caminin kalem işi/duvar resimleri projeleri ise Makedonya Cumhuriyeti, Kültür Bakanlığı, Kültürel Mirası Koruma İdaresi'nin 05.11.2015 tarih ve 08-946 sayılı kararıyla onaylanmış, uygulaması ise Bitola Müzesi'nin uzman denetiminde, onaylı projeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Yapıda taş, tuğla, harç, sıva, boya, pigment malzemelerinin araştırmaları ve analizleriyle statik hesaplamaları, yapısal analizleri ve güçlendirme projesi Üsküp Kiril Metodiy Üniversitesi tarafından yapılmıştır. Dişli ve Taşkesen 2018, s.41. Alınan izinler sonrasında 19 Mayıs 2014 tarihinde caminin tadilatına başlanmıştır. Şantiye şefi ve mühendisi Onur Attar'ın Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, caminin her noktasının yanmış bir halde bulunduğu, camiden yaklaşık 50-60 kamyon çöp çıkarıldığı, minarenin kırıldığı ve tekrar yapıldığı, cami içinde rastlanılan eski eşyalarının benzerlerinin yapılıp camiye konulduğu, eski yazılarının yenilendiği, ayrıca yenileme sürecinde tuvalet ve imam odasının da cami müşmemilatına eklendiği belirtilmektedir. Dzihat Aliju, "Балканската Принцеза: Хајдар Кади Џамијата Во Битола", *Anadolu Ajansı*, 29.10.2016, www.aa.com.tr/mk/култура-и-уметност/балканската-принцеза-хајдар-кади-џамијата-во-битола/674544,. Manastır'da bulunan Osmanlı mezarlıklarından ve çeşitli camilerin hazirelerinden toplanan mezar taşlarıyla Manastır şehir merkezindeki Saat Kulesi'nin kitabesi ve Sultan II. Mahmud'a ait iki adet tuğra taşı ve yapının özgün minber parçaları Bitola Müzesi tarafından 2014 onarımından önce cami içinde depolanmıştır. Yapının avlusunda herhangi bir hazire alanı olmamasına karşın bu taşların projeleri ve envanter fişleri hazırlanmış, konservasyonu yapılarak avlu bahçesinde açık hava müzesi konseptinde sergilenmesi kararlaştırılmış (Dişli ve Taşkesen 2018, s.59) ve restorasyon çalışmaları için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından toplam 4 milyon 565 bin 962 lira harcama yapılmış olup cami 104 yıl sonra 4 Kasım 2016 tarihinde Cuma namazı ile birlikte ibadete açılmıştır. "Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Haydar Kadı Camisi'nden 104 yıl sonra ezan sesi yükselecek", *euronews*, 04.11.2016, https://tr.euronews.com/2016/11/04/sultan-suleymanin-yaptirdigi-haydar-kadi-camisinden-104-yil-sonra-ezan-sesi. Açılışta yer alan Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Veysi Kaynak, Osmanlı'nın hoşgörü politikasına vurgu yaparken, Makedonya Başbakan Yardımcısı Festim Halili, hükümet olarak caminin onarılmasına destek verenlere teşekkür etmiş ve bu tamiratın ülkedeki son onarım olmamasını dilemiştir. "Balkanların Prensesi"-Haydar Kadı Camii İbadete Açıldı", *Yeni Balkan Gazetesi*, 04.11.2016, https://www.yenibalkan.com/haber/balkanlarin-prensesi-haydar-kadi-camii-ibadete-acildi-8030.html. Bu restorasyon süreci nedeniyle Onur Attar, iki ayrı ödüle layık görülmüştür. Bunlardan biri Strazburg'da gerçekleştirilen İdealkent ödül töreninde Mimari Koruma Ödülü ile diğeri Република Македонија Ну Национален Конзерваторски Центар-Скопје tarafından Müdür Memet Selmani imzasıyla Aralık 2016'da verilen teşekkürnamedir. (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu).

Bitolalılar, Müslüman olsun, Hıristiyan olsun, hepsi bu camiden bahsediyor. Herkesin bu konuda olumlu görüşleri var. Ve bu bizi mutlu ediyor."[132] şeklinde hoşgörü siyasetinin insanların kalbine dokunduğunu izah etmişti.

Manastır'daki bu güncel örneğin aksine hoşgörüyü sadece açıklamalarda veya kâğıt üzerinde görmek mümkündür. Makedonya Anayasası'nın 19. maddesi dini özgürlüğü garanti altına aldığı gibi dini gruplara faaliyetlerini yürütme yetkisi vermektedir[133]. Makedonya Anayasasına ilk defa 1994'de giren ve Makedonya'daki Müslümanların resmi olarak tek temsilcisi olan İslam Dini Birliği, aynı zamanda Yugoslavya zamanında kamulaştırılan dini mülk ve arazilerin üzerinde de yetki sahibidir. Anayasanın verdiği yetki ile varılan anlaşma sonrasında Makedonya'daki birçok caminin mülkiyeti birliğe iade edilmiş olmakla birlikte bu anlaşma tam olarak da uygulanmamıştır[134]. Bu durum Müslüman ve Hristiyanlar arasında diyalog kanallarının tartışılmasının nedenlerinden biridir. Makedonya'daki güncel veriler de bu problemlerin varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. 2024 yılı sonlarında devlet ve etnik toplulukların sembollerine yapılan saldırılar neticesinde dini liderler bir araya gelerek vatandaşlardan sembollere karşı saygı çağrısı yapılmıştır. Bu çağrı şu şekildedir:

"Çok kültürlü bir toplumda yaşamak büyük bir nimettir. Farklı kültürlerin bir araya gelip buluşması, insan ruhunu yüceltme ve tüm toplumun kreasyonunu artırma fırsatını beraberinde getirmektedir. Cenab-ı Allah bizlere ortak bir ülkede yaşamayı nasip etmiştir. Bu nedenle, MOK-OA (Makedon Ortodoks Kilisesi-Ohri Başpiskoposluğu)*, İDB* (İslam Dini Birliği)*, KK* (Katolik Kilisesi)*, EMC* (Makedonya Evangelist Cemiyeti) *ve EZ* (Yahudi Birliği) *başkanları olarak biz, Makedon vatandaşlarının bir arada yaşama şevkini bozacak bazı girişimlere boyun eğmemeye, karşılıklı dayanışmayı derinleştirmeye ve geliştirmeye, ülkemizin devlet sembollerine ve bütün etnik toplulukların sembollerine ve birbirlerine karşı saygı duymaya çağırıyoruz"*[135]

Bu çağrı camilerin onarımı ve ibadete açılmaları söz konusu olduğunda ise tersi istikamette bir yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur. Zira 2016 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Manastır şehrinde, 4. Dinler ve Medeniyetler Arası Dünya Konferansı düzenlenmiş ve İslam Dini Birliği, buna iştirak etmemişti. İslam Dini Birliği Başkanı Süleyman Recepi, kurum olarak ilk iki konferansa katıldıklarını, bundan sonra bu tür konferanslara katılmayacaklarını, çünkü Makedonya'da dinler arası diyaloğun

---

[132] Dzihat Aliju, "Балканската принцеза: Хајдар Кади џамијата во Битола", *Anadolu Ajansı*, 29.10.2016**,** www.aa.com.tr/mk/култура-и-уметност/балканската-принцеза-хајдар-кади-џамијата-во-битола/674544.

[133] *Устав на република Македонија*, (II. Madde, 19. Fırka), https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/Odluka%20za%20proglasuvanje%20na%20Ustavot%20na%20RM.pdf.

[134] Idriz ve Ali 2015, s.124, 126.

[135] "Din liderlerden çağrı: "Ülkemizin devlet sembollerine ve bütün etnik toplulukların sembollerine ve biribine karşı saygı duymaya çağırıyoruz", *Yeni Balkan Gazetesi*, 02.12.2024, https://www.yenibalkan.com/haber/din-liderlerden-cagri-ulkemizin-devlet-sembollerine-ve-butun-etnik-topluluklarin-sembollerine-ve-birbirlerine-karsi-saygi-duymaya-cagiriyoruz-34078.html.

bulunmadığını, ülkedeki Müslüman topluma yeterince saygı gösterilmediğini ifade etmişti. Recepi, ayrıca Pirlepe'deki Çarşı Camii'nin yenilenmemesi ve Manastır'daki Lajets köyü cami inşasına müsaade edilmemesi de konferansı boykot etme nedenleri arasında saymıştı. Bu tür konferanslarla, ülkede dinler arası uyum, adalet ve demokratik ülke imajı verilerek dünyanın kandırılmayı çalışıldığını ancak burada büyük bir adaletsizliğin hâkim olduğu Recepi tarafından vurgulanmıştır[136]. İslam Dini Birliği başkanının da ifade ettiği bu durum, günümüzde de sürmeye devam etmektedir.

Sonuç

Makedonya Anayasası, dinî grupların serbest bir şekilde faaliyet yürütmesine ve dinî gruplara ait ibadethanelerin de ilgili dini temsilciliğe iade edilmesini uygun görmektedir. Ancak bu çalışmanın da konusunu teşkil eden ve Makedonya'nın önemli şehirlerinde yer alan Osmanlı dönemi camileri, hukuki hakların aksi istikametinde muamelelerle karşı karşıya kalmıştır. Başta İslam Dini Birliği olmak üzere dinî grupların diyalog çağrıları Osmanlı eserleri söz konusu olduğunda tartışmanın çok ötesinde ibadete açılmalarına müsaade edilmeyerek altlarında kilise olduğu veya arkeolojik eserleri barındırdığı tezleri ile asli hizmetlerinden yoksun bırakılmaktadırlar. Hatta bu tezleri desteklemek adına bölgedeki insanlar arasında yer aldığı iddia edilen rivayetlere başvurulmaktadır. Bu durum Pirlepe Çarşı Camii, İştib Hüsameddin Paşa Camii ve Ustrumca Orta Camii'nin onarımının askıda kalmasına, Manastır Yeni Camii'nin müzeye dönüştürülmesine, Üsküp Kalesi'nde yapımı noktasında anlaşma sağlanan mescidin yapılmamasına ve kaba inşaatı büyük oranda bitirilen kilisenin ise yarım kalmasına neden olmuştur. Ohri'de yer alan Ali Paşa Camii ise büyük tartışmalar neticesinde ibadete açılmakla birlikte minare uzunluğu 32,5 metreden 24 metreye çekilmiştir.

Elbette Makedonya'da Osmanlı dönemi eserleri bunlarla sınırlı değildir ve Müslüman nüfusun ibadetlerini yerine getirmeleri için onarımları yapılan veya ihya edilen pek çok eser de vardır. Bu onarım ve ihyada Türkiye'den hayırseverler, belediyeler, TİKA, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Diyanet Vakfı başta olmak üzere çeşitli kurumların desteği söz konusudur. Şu da ifade edilmelidir ki, çatışma ve tartışmalara rağmen Osmanlı eserlerinin ihya edilmesinde veya onarılmasında Makedonya Devleti, Balkanlardaki diğer devletlere nazaran daha pozitif bir siyaset yürütmektedir. Bunda hiç kuşkusuz Makedonya Anayasasının verdiği haklar ve resmi rakamlara göre ülkedeki nüfusun neredeyse % 33'ünün Müslümanlardan oluşmasının payı büyüktür. Öte yandan Osmanlı eserlerinin altında arkeolojik yapıların veya kiliselerin bulunduğu iddiası, kadim şehirler olmaları hasebiyle mümkün de olabilir. Bu sadece Makedonya'ya özgü de olmayıp dünyanın herhangi bir noktasında yapılacak kazılarda da rastlanılabilecek bir durumdur. Ancak kiliselerin Osmanlılar tarafından yıkılıp üzerlerine cami inşa edildiği iddiası, en hafif tabiriyle iyi niyetten uzak bir yaklaşımdır. Zira Osmanlı hoşgörü politikası bir yana Osmanlı arşiv vesikalarına yansıyan fetih sonrası kilise ve manastır

[136] "Makedonya'da "Dinler ve Medeniyetler Arası Dünya Konferansı" başladı, İslam Birliği protesto etti", *Time Balkan*, 3 November 2016, https://timebalkan.com/makedonyada-dinler-ve-medeniyetler-arasi-dunya-konferansi-basladi-islam-birligi-protesto-etti/.

sayılarındaki artış, Hristiyanlığa ait dini eserlere Tanzimat ile birlikte serbestiyet tanındığı iddiasının aksine Tanzimat öncesinde de bölgede uygulanan siyaseti yansıtması bakımından kayda değer çok sayıda örneği içermektedir.

Bir diğer nokta ise hoşgörüden uzak politikanın Büyük Sırbistan, Büyük Bulgaristan, Büyük Arnavutluk ve Büyük Yunanistan gibi topraklarında hak iddia eden komşu devletlerle birlikte düşünüldüğünde Makedonya'nın iç barışını tesis etmedeki zorlukların oluşma ihtimalidir. Nitekim dinî tartışmaların etnik bir karışık bulması, Üsküp Kalesi örneğinde de görüldüğü üzere pek ala mümkündür. İç huzurun tesisi noktasında dinî grupların ve Makedonya Devleti'nin hoşgörülü siyasetini sürdürmesi, yeni çatışmaların önünün alınmasına ve iç huzurun oluşmasına da katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

Државен Архив На Република Северна Македонија (*ДАРСМ*)
Фонд:870, Кутија:7, 17/32-32.
Фонд:870, Кутија:9, 46/109-110.
Фонд:870, Кутија:10, 94/107-107.

b. Araştırma-İnceleme Eserleri

Aruç 2015 — Muhammed Aruç, "Makedonya'da Osmanlı Dönemine Ait Olan Tarîhî Eserler: Varoluş veya Yokoluş", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri* (*13-17 Ekim 2010*, *Üsküp Makedonya)*, editör Halit Eren, Research Center for Islamic History, Art and Culture Yayınları, İstanbul, s.299-337.

Ayverdi 2000, — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, 3. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Bülbül 2011, — Sevil Bülbül, "Manastır Şehrindeki Osmanlı Mimarisi", Doktora tezi, Gazi Üniversitesi.

Civelek 2021, — Gökhan Civelek, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri", Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi.

Cvetanov 2017, — Duško Cvetanov, "Medieval Church Eternal Resting Place Of A Strumica Noble From The 13th Century", *Acta Musei*, 2, s.191-200.

Çetiner 2025, — Yılmaz Çetiner, "Ohri Kazası (XVI. Yüzyıl Sonlarından XVIII. Yüzyıl Başlarına Kadar)", Doktora tezi, Trakya Üniversitesi.

Dişli ve Uz 2018, — Gülşen Dişli ve Ayşe Nermin Uz Taşkesen, "Makedonya, Bitola'daki (manastır) Haydar Kadı Camisinin 2014-2017 yılları Konservasyonu ve Restorasyonu", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7/1, s.31-85.

Emecen 1998, — Feridun Emecen, "Pirlepe'nın İlk Osmanlı Tahrirleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, s.63-70.

Eyice 1998, — Semavi Eyice, "Haydar Kadı Camii". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17, s.28-29.

Eyice 1998, — Semavi Eyice, "Hüsameddin Paşa Camii". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18, s.514-515.

Huntington 2020, — Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması Mı?", *Medeniyetler Çatışması ve Samuel P. Huntington*, derleyen Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, İstanbul.

Idriz ve Ali 2015, — Mesut İdriz ve Muhamed Ali, "The Office of Islamic Religious Community of Macedonia: A Study From the Socio-Legal

Framework", *Inquiry-Sarajevo Journal of Social Science*, 2/1, s.113-132.

İbrahimgil 2002, Mehmet İbrahimgil, "Pirlepe'de Osmanlı Dönemi Yapıları ve Türk Sanatındaki Yeri", *XIII. Türk Tarih Kongresi 04-08 Ekim 1999 Ankara III. Cilt-II. Kısım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.1173-1192.

İlgürel 1999, Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde İstimalet Siyaseti", *XII. Türk Tarih Kongresi 12-16 Eylül 1994 Cilt III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.941-947.

İnalcık 1954, Halil İnalcık, "Ottoman Method of Conquest", *Studia Islamica*, 2, s.103-129.

İnbaşı ve Kul 2018, Mehmet İnbaşı ve Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp (Fetihten XVIII: Yüzyıla Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İnbaşı 2019, Mehmet İnbaşı, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Pirlepe Kazası", *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, editör Burcu Kurt, Gaye Kitapevi Yayınları, Bursa, s.514-516.

Karakasidou 2010, Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasında Geçiş Süreçleri 1870-1990*, transleted Nurettin Elhüseyni, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kiel 2019, Machiel Kiel, "Pirlepe". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, s.398-402.

Kiel 1978, Michail Kiel, "Some Little-Known Monuments Of Ottoman Turkish Architecture In The Macedonian Province Stip; Kumanova, Prilep, Strumitsa", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, s.153-196.

Koçak 2019, Zülfiye Koçak, *Manastır'da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Akademi Yayınları, Ankara.

Ќорнаков 1980, Димитар Ќорнаков, *Безистенот во Штип*, *Споменици на културата на Македонија*, Уредник Дарко Николовски, Мисла Yayınları, Скопје.

Koyuncu 2021, Aşkın Koyuncu, "Yangınlar, Kiliseler ve Havralar: Osmanlı Döneminde Saraybosna'da Gayrimüslim Mabetlerinin Meşrulaşma Süreci", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 10/I, s.179-220.

Kul 2014, Eyüp Kul, "A Critique Evaluation On "The Almanac Of Skopje Municipality 1918-1928" Written After Balkan Wars", *South-East European Diplomacy 100 Years Since The Balkan Wars*, editors Ionut Cojocaru ve Abidin Temizer, Editura Cetatea de Scaun Yayınları, Targovişte, s.293-301.

Kul 2015, Eyüp Kul, "Makedonya'da Evlâd-ı Fatihân Torunları (Sorunlar-Çözüm Önerileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 11, s.191-221.

Mandacı 2015, Nazif Mandacı, "Balkanlarda Barış, İstikrar ve Gelecek", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, 5/70, s.5950-5965.

Mihajlovski ve diğerleri 2019, F. Robert-G. Lazarovska-S. Stojkoski, "Medieval Bitola After 1018: The Cultural Horizons Of The Yeni Mosque", *Ниш и Византија*, 17, s.257-270.

Михајловски 2009, Роберт Михајловски, "Битолската Јени Џамија во светлината на најновите археолошки откритија", уредник Дарко Николовски, Центар за културно и духовно наследсто & КАЛАМУС Yayınları, Скопје, s.183-188.

Mitrevski 2016, Dragi Mitrevski, *Skopje Fortress-Kale From Prehistory To The Early Ancient Period*, editor Jovancho Dimoski, transleted Zorica Angelovska Kovacevic-Rudolf Kovacevic. N.V. Publikacii Yayınları, Skopje.

Пеливанова ve Пеливанов 2023, Благица Пеливанова ve Емил Пеливанов, "Транскрипција, Превод и анализа на надгробните споменици-(Нишаните) во дворот на Хусамедин-Пашината Џамија од 16 век во градот Штип и кратка историја за самата џамија", *Македонски архивист*, 28/33-34, s.11-18.

Попис На Населението, Домаќинствата и становите во Република Северна Македонија, 2021-Прв сет на податоци, Република Северна Македонија државен завод за статистика, Скопје.

Sezer 2017, Musa Sezer, "XVI. Yüzyılda Köstendil Ilıcası", Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi.

Цветанов 2017, Душко Цветанов, "Средновековни некрополи во Струмица и Струмичко (XI-XIVвек): Преглед, убдикација и поврзаност со црквите", *Музејски летопис (Зборник на трудови по повод 65 години "Завод и музеј"-Струмица)*, главен уредник Васил Ѓоргиев-Ликин, НУ завод за заштита на спомениците на културата и музеј Струмица, Струмица, s.102-117.

Стојкоски 2017, Слободан Стојкоски, "Средновековно копје од Јени Џамија-Битола", *Зборник на трудови*, 20, s.122-129.

Şabani 2007, Güner Şabani, "2001 Makedonya Etnik Çatışması ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç", Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Şahin 2020, Rahman Şahin, "Osmanlı Yönetimi'nde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)". Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi.

Тодоров 2013, Петар Тодоров, "Скопје од почетокот на XIX век до крајот на османлиското владеење", Doktora tezi, Универзитет Св. Кирил и Методиј.

Томовски 2000, Крум Томовски, "Џамии во Битола", *Архитектурата на почвата на македонија прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија Книга*

9, уредувачки одбор Георги Старделов (Претседател)-Крум Томовски-Иван Џепароски, МАНУ Yayınları, Скопје, s.173-188.

Tuncer 2015, Fatih Fuat Tuncer, "Uluslararası İlişkilerde Politika Aracı Olarak Din: Balkanlar Örneği", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, 72, s.6014-6035.

Volkan 2013, Vamık D. Volkan, *Divandaki Düşmanlar Bir Türk Psikanalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni*, çeviren Serap Erdoğan Taycan, Alfa Yayınları, İstanbul.

Volkan 1999, Vamık D. Volkan, *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Јованоски 1992, Киро Јованоски, "За Чарши-Џамија-Прилеп", *Зборник на трудови*, 10-11, s.133-149.

Elektronik Kaynaklar

"Археолози ја истражуваат црквата Свети Илија или Хуса Медина Пашина џамија", *МТМ скопска*, 05 Октомври 2018, https://mtm.mk/makedonija/31865-arheolozi-ja-istrazhuvaat-crkvata-sveti-ilija-ili-husa-medina-pashina-djamija.

"Balkanların Prensesi"-Haydar Kadı Camii İbadete Açıldı", *Yeni Balkan Gazetesi*, 04.11.2016, https://www.yenibalkan.com/haber/balkanlarin-prensesi-haydar-kadi-camii-ibadete-acildi-8030.html.

"Din liderlerden çağrı: "Ülkemizin devlet sembollerine ve bütün etnik toplulukların sembollerine ve biribine karşı saygı duymaya çağırıyoruz", *Yeni Balkan Gazetesi*, 02.12.2024, https://www.yenibalkan.com/haber/din-liderlerden-cagri-ulkemizin-devlet-sembollerine-ve-butun-etnik-topluluklarin-sembollerine-ve-birbirlerine-karsi-saygi-duymaya-cagiriyoruz-34078.html.

"Градоначалникот на Охрид ги прими претставниците на Совест", 22 Mayıs 2019, https://tvmohrid.com/news/ohrid/gradonachalnikot-na-ohrid-gi-primi-pretstavnicite-na-sovest/.

"Hasar Gören Caminin Onarımı Engelleniyor", *Perspektif*, 22 Mart 2018, https://perspektif.eu/2018/03/22/makedonya-hasar-goren-caminin-onarilmasi-engelleniyor/.

"Хуса Мединн Паша Џамија", 30 September 2021, https://stip.gov.mk/huse-medin-pasha-dzamija/.

"Ислахането под привремена заштита, Општина Битола ќе обезбеди пари за заштита и застаклување на археолошките наоди пред Јени џамија", *Bitolanews*, 18 Април 2021, https://www.bitolanews.mk/2021/04/18/ислахането-под-привремена-заштита-оп/.

"Жестока дебата за реконструкцијата на Али Пашината џамија во Охрид", *religija.mk*, 23.02.2018, https://religija.mk/zestoka-debata-za-rekonstrukcijata-na-ali-pashinata-dzamija-vo-ohrid/.

"Makedonya Ali Paşa Camisi'nin restorasyonu yarım kaldı", *Arkeolojik Haber*, 16 Aralık 2017, https://www.arkeolojikhaber.com/amp/haber-makedonya-ali-pasa-camisinin-restorasyonu-yarim-kaldi-5907/.

"Makedonya Ali Paşa Camisi'nin restorasyonu yarım kaldı", *Arkeolojik Haber*, 16 Aralık 2017, https://www.arkeolojikhaber.com/amp/haber-makedonya-ali-pasa-camisinin-restorasyonu-yarim-kaldi-5907/.

"Makedonya'da "Dinler ve Medeniyetler Arası Dünya Konferansı" başladı, İslam Birliği protesto etti", *Time Balkan*, 3 November 2016, https://timebalkan.com/makedonyada-dinler-ve-medeniyetler-arasi-dunya-konferansi-basladi-islam-birligi-protesto-etti/.

"Manastır'da Yeni Camii Hristiyan-Müslüman Kültür Mirası Müzesi olarak hizmete verildi", *Yeni Balkan Gazetesi*, 22.11.2014, https://www.yenibalkan.com/haber/manastirda-yeni-cami-hristiyan-musluman-kultur-mirasi-muzesi-olarak-hizmete-verildi-33999.html.

"Manastır'daki Yeni Cami'ye Çirkin Saldırı," *Yeni Balkan Gazetesi*, 31.01.2015, https://www.yenibalkan.com/haber/manastirdaki-yeni-camiye-cirkin-saldiri-3710.html.

"На Кале се гради црква, музеј и мевџит", *Нова*, 7 Март 2013, https://novatv.mk/na-kale-se-gradi-crkva-muzej-i-mevdjit/.

"Natural and Cultural Heritage of the Ohrid region-UNESCO World Heritage Centre", https://whc.unesco.org/en/list/99/.

"Напнато во Охрид! Нанче на протестот за Алипашината џамија: "Не ни треба крв, туку разум", *markukule.mk*, 20.05.2019, www.markukule.mk/напнато-во-охрид-нанче-на-протестот-за/.

"Ohri Ali Paşa Camii'nin Restorasyonu Tamamlanıp İbadete Açıldı", *T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü*, 4.12.2019, https://www.vgm.gov.tr/haberler/ohri-ali-pasa-camiinin-restorasyonu-tamamlanip-ibadete.

"Ohri'de Cami İnşaatına Karşı Prostesto Düzenlenecek", *Yeni Balkan Gazetesi*, 19.05.2019, https://www.yenibalkan.com/haber/ohri-de-cami-insaatina-karsi-protesto-duzenlenecek-17016.html.

"Osmanlı mirası Pirlepe Çarşı Camii yeniden ibadete açılacağı günü bekliyor", *Diyanet Haber*, 18.09.2020, https://www.diyanethaber.com.tr/yurtdisindan/osmanli-mirasi-pirlepe-carsi-camii-yeniden-ibadete-acilacagi-h12101.html.

"Орта џамија во Струмица ќе се заштитува според методи од Дубаи и Истанбул", 09.05.2019, www.vecer.press/орта-џамија-во-струмица-ќе-се-заштитув/.

"Основното јавно обвинителство Штип гони четири лица за Оштетување или уништување на добра под привремена заштита или културно наследство или природни реткости", *Јавно обвинителство на Република Северна Македонија*, 23 April 2015, https://jorm.gov.mk/osnovnoto-javno-obvinitelstvo-shtip-g/.

"Pirlepe Çarşı Camiinde Uygunsuz Hareketler Devam Ediyor", *Yeni Balkan Gazetesi*, 26.01.2017, https://www.yenibalkan.com/haber/pirlepe-carsi-camiinde-uygunsuz-hareketler-devam-ediyor-8829.html.

"Recepi'den Manastır'daki Yeni Camiyle İlgili Açıklama", *Yeni Balkan Gazetesi*, 08.12.2015, https://www.yenibalkan.com/haber/recepiden-manastirdaki-yeni-camiyle-ilgili-aciklama-5431.html.

"Прилепскиот-градоначалник-ќе-гради-џамија-во-прилеп", *forum.kajgana.com*, 21 Ağustos 2012, www.forum.kajgana.com/threads/Прилепскиот-градоначалник-ќе-гради-џамија-во-прилеп.63063/.

"Реализирана уште една активност на учениците од сој Коста Сусинов во Рамките на проектот за заеднички ученички активности", *Коста сусинов*, 23 June 2022, www.kostasusinov.edu.mk/реализирана-уште-една-активност-на-уч.

"Reconstruction of "Ali Pasa" mosque in Ohrid sparks reactions", *lakeohrid.blogspot.com*, 5 Mart 2018, http://lakeohrid.blogspot.com/2018/03/reconstruction-of-ali-pasa-mosque-in.html.

"Реставрација на Јени џамија во Битола", *build.mk*, 11 December 2015, http://www.build.mk/forum/forum_posts.asp?TID=3240.

"Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Haydar Kadı Camisi'nden 104 yıl sonra ezan sesi yükselecek", *euronews*, 04.11.2016, https://tr.euronews.com/2016/11/04/sultan-suleymanin-yaptirdigi-haydar-kadi-camisinden-104-yil-sonra-ezan-sesi.

"Се гради минарето, се руши Чинарот-охриѓани бараат да сопре дивеењето во градот", *tocka.com.mk*, 12/03/2019, https://tocka.com.mk/vesti/300779/se-gradi-minareto-se-rusi-cinarot-ohrigjani-baraat-da-sopre-diveenjeto-vo-gradot.

"Совест: Градоначалникот да преземе дел од одговорноста за Али Пашината џамија", *ohridnews*, 10.04.2019, https://www.ohridnews.com/sovest-gradonachalnikot-da-gi-iskoristi-nadlezhnostite-i-prezeme-del-od-odgovornosta-za-ali-pashinata-ami-a/.

"Средновековна црква во подножјето на Цареви кули, Струмица", *kanal5.com.mk*, 10 Февруари 2016, https://kanal5.com.mk/srednovekovna-crkva-vo-podnozhjeto-na-strumichki-carevi-kuli/a254318.

"Теропќстите ја кренаа во воздух црквата во Лешочкиот манастир", *Дневник*, 06.06.2016, https://time.mk/cw/4944b2ea05/index.html.

"Трите средновековни цркви на скопското Кале", *Историја*, 26 Април 2007, http://istoricar.blogspot.com/2007/04/blog-post_26.html .

"Увид на културниот споменик Орта Џамија и на другите археолошки наоди во комплексот", *Ковзрг*, 24.09.2020, https://www.kovz.gov.mk/ns-newsarticle-uvid-na-kulturniot-spomenik-orta-damija-i-na-drugite-arheoloski-naodi-vo-kompleksot.nspx.

"Ustrumca'daki Orta Camii 'Müze' Oluyor!", *Yeni Balkan Gazetesi*, 08.05.2019, https://yenibalkan.com/tr/makedonya/ustrumca-daki-orta-camii-muze-oluyor.

"Üsküp Kalesi Ziyarete Açıldı", *Yeni Balkan Gazetesi*, 19-06-2013, https://yenibalkan.com/tr/makedonya/uskup-kalesi-ziyarete-acildi .

www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-6, 24 Maj 2019.

www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-3, 24 Maj 2019.

www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-4, 24 Maj 2019.

www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-5, 24 Maj 2019.

www.forum.femina.mk/threads/Кревање-минаре-на-Алипашината-џамија-во-Охрид.30311/page-6, 24 Maj 2019.

"Vlast ne obnavlja spaljenu džamiju u Prilepu", *Al Jazeera*, 16 May 2013, https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2013/5/16/vlast-ne-obnavlja-spaljenu-dzamiju-u-prilepu.

"Во Охрид се подготвува протест за незаконското градење на Алипашината џамија", *time.mk*, 14.03.2019, https://republika.mk/vesti/kultura/vo-ohrid-se-podgotvuva-protest-za-nezakonskoto-gradenje-na-alipashinata-dzamija/.

"Yeni Cami'de "Sanat Galerisi" Restorasyonu Devam Ediyor", *Yeni Balkan Gazetesi*, 30.11.2015, https://yenibalkan.com/tr/gundem/yeni-camide-sanat-galerisi-restorasyonu-devam-ediyor.

"Yeni Caminin Müzeye Dönüştürtülmesine Tepkiler Büyüyor", *Yeni Balkan Gazetesi*, 22.11.2024, https://www.yenibalkan.com/haber/yeni-caminin-muzeye-donusturtulmesine-tepkiler-buyuyor-34000.html.

"YTB Başkanı Eren Manastır'daki Yeni Cami'nin Müze Olarak Hizmete Açılmasına Tepki Gösterdi", 23 Kasım 2024, https://ytb.gov.tr/haberler/ytb-baskani-eren-manastirdaki-yeni-caminin-muze-olarak-hizmete-acilmasina-tepki-gosterdi.

"ЗГ "Совест": Се гради минарето, се руши Чинарот", *ohridnews*, 12 Mart 2019, https://www.ohridnews.com/zg-sovest-se-gradi-minareto-se-rushi-chinarot/.

"Здружение на граѓани "Совест"-Охрид: На старото Охридско градско јадро не му треба минаре високо 32 метри", *Публицитет*, 20 Ноември 2017, https://publicitet.mk/zdruzhenie-na-gragjani-sovest-ohrid-na-staroto-ohridsko-gradsko-jadro-ne-mu-treba-minare-visoko-32-metri/;

"Здружение на граѓани „совест"-Охрид: на старото охридско градско јадро не му треба минаре високо 32 метри", *Публицитет*, 20 Ноември 2017, https://publicitet.mk/zdruzhenie-na-gragjani-sovest-ohrid-na-staroto-ohridsko-gradsko-jadro-ne-mu-treba-minare-visoko-32-metri/.

"Здружението „Совест" обвинува: Минарето на Али-пашината џамија во Охрид пак се гради!", *24.mk*, 8.5.2019, https://24.mk/details/zdruzhenieto-sovest-obvinuva-minareto-na-ali-pashinata-dzamija-vo-okhrid-pak-se-gradi.

Abdul, Vedat, "Pirlepe'nin Osmanlı camisi onarılmayı bekliyor", *Anadolu Ajansı*, 19.03.2017, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/pirlepenin-osmanli-camisi-onarilmayi-bekliyor/774796.

Aliju, Dzihat, "Балканската принцеза: Хајдар Кади џамијата во Битола", *Anadolu Ajansı*, 29.10.2016, www.aa.com.tr/mk/култура-и-уметност/балканската-принцеза-хајдар-кади-џамијата-во-битола/674544.

Aliu, Cihad, "Ustrumca'daki Osmanlı eserleri ilgi bekliyor", *Anadolu Ajansı*, 14.06.2016, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/ustrumcadaki-osmanli-eserleri-ilgi-bekliyor/589326.

Arpacık, Cihat, "Önce Hristiyanlarla Müslümanları karşı karşıya getiren tarihi cami şimdi Arnavutlar ile Türkler arasında sorun çıkardı", *Independent Türkçe*, 25 Kasım 2019, https://www.indyturk.com/node/95841/dünya/önce-hristiyanlarla-müslümanları-karşı-karşıya-getiren-tarihi-cami-şimdi-arnavutlar.

Дано, Виктор , "Друштвената омраза и инцидентот на Кале", 14 февруари 2011, https://it.mk/drushtvenata-omraza-i-incidentot-na-kale.

Денкова, Јованка, "Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип", https://eprints.ugd.edu.mk/17283/1/za%20manu2015.pdf, 9.

Ѓоргиев, Зоран, "Струмичкиот музеј доби дозвола за санација на Орта Џамија", *Sitel*, 31 January 2021, https://sitel.com.mk/strumichkiot-muzej-dobi-dozvola-za-sanacija-na-orta-dzhamija.

https://e-nabavki.gov.mk/PublicAccess/home.aspx#/dossie-evidences/df983938-cecb-4a45-b810-ed907a.

Kolçakova, Sonya, "Бой с камъни между македонци и албанци", *News.bg*, 16.03.2016, https://news.bg/int-politics/boy-s-kamani-mezhdu-makedontsi-i-albantsi.html.

Marusic, Sinisa Jakov , "Одлуката за изградба на нов крст во Скопје ги налути муслиманите", *Balkan Insight*, 11 November 2013, https://balkaninsight.com/mk/2013/11/11/odlukata-za-izgradba-na-nov-krst-vo-skopje-gi-naluti-muslimanite/.

Ну завод за заштита на спомениците на културата и музеј-Прилеп, https://www.muzejprilep.org.mk/zashtitna-dejnost/arhitektura.

Пурковиќ, Златка, "Од изгорената џамија тлее огнот на омразата?", *Deutsche Welle*, 24.02.2010, www.dw.com/mk/од-изгорената-џамија-тлее-огнот-на-омразата/a-5280666.

Sulooca, Mürteza, "Üsküp Kalesi Osmanlı İle Buluşacak", *Anadolu Ajansı*, 27.09.2012, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/uskup-kalesi-osmanli-ile-bulusacak/332157.

Şehabi, Behicüddin, "Manastır Yeni Camii ile İlgili Son Gelişmeler", *Time Balkan*, 30 November 2024, https://timebalkan.com/manastir-yeni-camii-ile-ilgili-son-gelismeler/.

Талеска, Моника, "Превирања околу Чарши Џамија во Прилеп", *Радио џлободна Ебропа*, 23 Февруари 2010, https://www.slobodnaevropa.mk/a/1966457.html.

Талеска, Моника, "Чарши џамија во Прилеп 13 години руина", *Радио Џлободна Ебропа*, 11 Август 2014, https://www.slobodnaevropa.mk/a/26524986.html.

Трајков, В., "Орта џамијата во Струмица може да се урне, ивз не дава согласност да се прават испитувања", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 14 Haziran 2020, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/orta-dhamijata-vo-strumitsa-mozhe-da-se-urne-ivz-ne-dava-soglasnost-da-se-pravat-ispituvana/.

Трпковски, Гоце, "Наместо за историјата, Калето сведочи за битката од 2011 година", *Призма*, 17 Март 2021, https://prizma.mk/namesto-za-istorijata-kaleto-svedochi-za-bitkata-od-2011-godina/.

Устав на република Македонија, (II. Madde, 19. Fırka), https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/Odluka%20za%20proglasuvanje%20na%20Ustavot%20na%20RM.pdf.

Здравковска, Ж., "Општина битола ќе направи постар и поубав шадрван, симболот на градот се реконструира", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 21 Септември 2017, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/opshtina-bitola-ke-napravi-postar-poubav-shadrvan-simbolot-na-gradot-se-rekonstruira/.

Здравковска, Ж., "Под реставрираната Јени Џамија се појави и „Свети Ѓорѓи" во Битола", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 27 Haziran 2022, https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/pod-restavriranata-jeni-dhamija-se-pojavi-sveti-gorgi-vo-bitola/.

Јовановски, Т., "По пет века, Прва конзервација на Хусамедин Пашина џамија, што штипјани ја викаат и црква „св. Илија"", *Сакам да кажам за џлободоумни*, 5 Октомври 2018, https://sdk.mk/index.php/magazin/po-pet-veka-prva-konzervatsija-na-husamedin-pashina-dhamija-shto-shtipjani-ja-vikaat-tsrkva-sv-ilija/.

SUMMARY

Macedonia, which is also the subject of this study, is a country where conflicts and debates over religion are experienced, as in all the Balkans. The ethnic and religious diversity in Macedonia has led to disputes over religious buildings built during the Ottoman period. Muslims, especially the Turks living in Macedonia, have been demanding the restoration of Ottoman monuments that have been completely destroyed or in ruins, while attacks on religious and national symbols have been ongoing in Macedonia for many years. However, the major controversies are over the mosque and church in Skopje Castle, the Yeni Mosque in Bitola, Ohrid Ali Pasha Mosque, Prilep Charshi Mosque, Strumica Orta Mosque and Ishtib Hüsameddin Pasha Mosque, which were built during the Ottoman period.

The effort to rebuild the church in Skopje Castle turned into clashes between Albanians and Macedonians in the early spring of 2011 and the castle was closed to visitors until 2013. The conflict was overcome with an agreement to build a mosque next to the church under construction. Likewise, there are many assignment records in the Ottoman archival documents regarding the mosque in the castle. It was claimed that there was a church under the Yeni Mosque in Bitola, which was built by Kadı Mahmud in 1558-1559. In fact, the walls of the church under the mosque were unearthed and repaired through archaeological excavations. As a result, the mosque was prevented from being opened for worship and turned into a museum. A similar situation applies to Ohrid Ali Pasha Mosque. After long discussions, protests and tensions, the Ali Pasha Mosque was reopened for worship after the planned minaret height was reduced to 24 meters. Members of the Sovest Association argue that the minaret, which is planned to be over 30 meters high, will damage the fabric of Ohrid's Christian identity. Another controversial monument is the Bazaar Mosque in the center of Pirlepe. Western historians

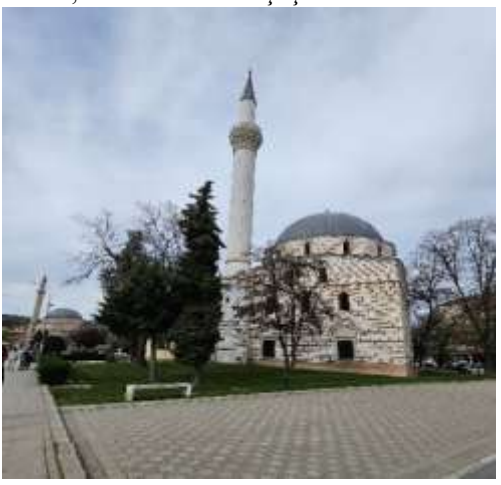
agree that upon the obedience of King Marko, who surrendered the city to the Ottomans, the Ottomans established the new city far from King Marko's castle in the area now known as Pirlepe bazaar. While there is no dispute that this Ottoman monument, known as the Charshi Mosque, had a church underneath it, in 2001, Macedonians burned down the Charshi Mosque after 10 soldiers from Prilep and the surrounding area were killed in an attack on a military convoy en route to Tetovo. Following this attack, which severely damaged the mosque, VMRO-DPMNE demanded that the restoration be stopped on the grounds that there had been a church on the site of the mosque, and despite the objections of the Islamic Religious Community of Macedonia for many years, the mosque could not be restored and opened for worship. The fate of the Orta Mosque in Strumica, built in 1606-1607 by Kâtip Durak Efendi, is similar to that of other places of worship. The mosque is still standing today, but is closed for worship. The reason why the mosque is closed for worship is the claim that one of the four medieval churches discovered in Strumica is under the foundations of the Orta Mosque. For this reason, excavations under the mosque have prevented the mosque from regaining its original function. The physical development of another Macedonian city, Ishtib, after its conquest by the Ottomans was similar to that of Prilep. The commercial center Büyük Bedesten, built on the right bank of the Otinya River flowing through the middle of Ishtib, and the Hüsameddin Pasha Mosque, built on the sloping land on the other side of the river, formed the new silhouette of the city. It was claimed that there was a church named Sveti Ilija on the site of this mosque and that it was demolished in the years following the Ottoman occupation, and that Macedonian women, especially those who wanted to give birth, would visit this place. As a matter of fact, this situation prevented the mosque from being opened for worship.

It is well known that the Ottomans converted important churches in the places they conquered into mosques as a symbol of conquest, built mosques on ruined churches and, on the contrary, did not demolish existing churches. In fact, there are hundreds of examples of exemptions granted directly to churches and monasteries and the rebuilding of churches and monasteries in every part of the Balkan geography. During the renovation of the Haydar Kadı Mosque in Bitola, the miniature chapel in the area of the mosque's cemetery was not demolished and the cemetery area was changed. This in itself is a contemporary example of the Ottoman policy of tolerance, which was appreciated by all members of each religion in Bitola. The lack of a similar approach to Ottoman monuments causes Macedonia to face new problems arising from ethnic and religious differences.

EKLER
FOTOĞRAFLAR[137]

Fotoğraf 1 ve 2. Manastır Yeni Camii, Cami Önündeki Çeşme ve Havuz

Fotoğraf 3 ve 4. Müze Olarak Kullanılmaya Başlanan Yeni Camii Kazı Sahası ve Kilise Krokisi

[137] Çekim tarihi bilgisi verilmeyenler 13 Nisan 2025 tarihinde tarafımdan çekilmiştir. (Eyüp Kul Özel Koleksiyonu).

Fotoğraf 5. Haç Takılı Haliyle Manastır Saat Kulesi

Fotoğraf 6, 7 ve 8. Ohri Ali Paşa Camii'nin Farklı Cephelerden Görüntüsü ve Ohri'nin Simgesi Olduğu İddia Edilen Çınar Ağacı

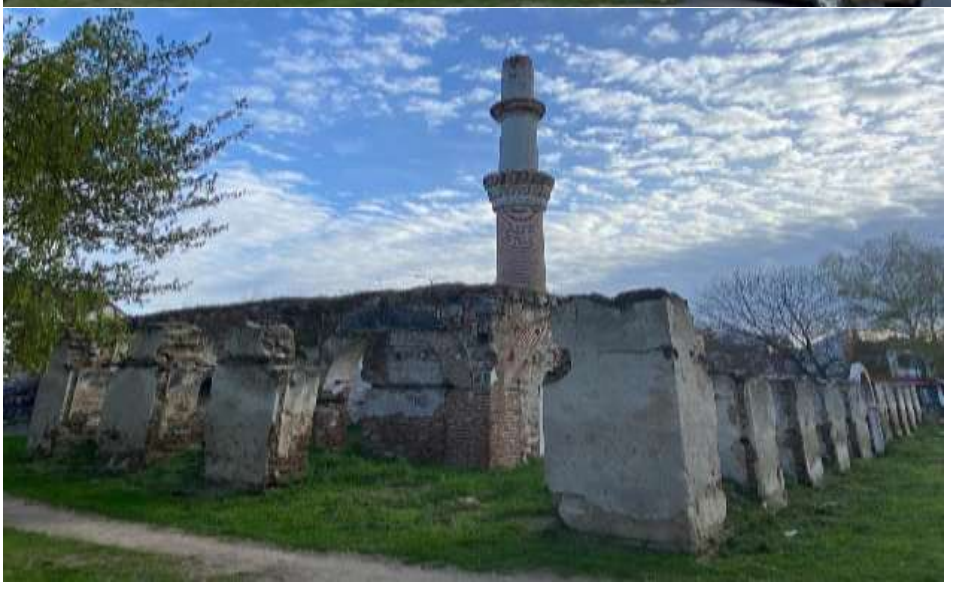

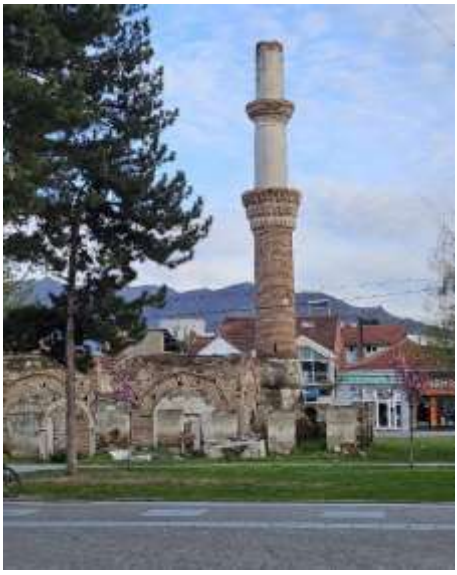

Fotoğraf 9, 10, 11 ve 12. Pirlepe Çarşı Cami ve Saat Kulesi'nin Farklı Açılardan Görüntüleri

Fotoğraf 13. Pirlepe'de Yer Alan ve Osmanlı Döneminde Muafiyetler Tanınan Treskaveç Manastırı'nın Günümüzdeki Hali

Fotoğraf 14, 15 ve 16. Kale Surları ve Kale İçinden Üsküp Kalesi'nde Yapımı Yarım Kalan Kilise

Fotoğraf 17. İştib Hüsameddin Paşa Camii (9 Kasım 2019 tarihinde çekilmiştir)

Fotoğraf 18. Manastır Haydar Kadı Camii Avlusunda Yer Alan Anı Şapeli ve Avlunun Onarım Sırasında İçe Çekilerek Anı Şapelinin Koruma Altına Alınması

